

Christina Rodell Olgaç, Angelina Dimiter-Taikon
& Anna Lindqvist

Romska initiativ och förut- sättningar för revitalisering av romani chib i Sverige

Romska initiativ och förutsättningar för revitalisering av romani chib i Sverige

Nationella minoritetsspråk i utbildning och samhälle. Del 2.

Författare: Christina Rodell Olgaç, Angelina Dimiter-Taikon & Anna Lindqvist

Redaktörer: Jarmo Lainio, Sari Pesonen

© Institutet för språk och folkminnen 2025

Avdelningen för nationella minoritetsspråk och svenskt teckenspråk

Institutet för språk och folkminnen

Box 135

751 04 Uppsala

www.isof.se

Permanentlänk: [urn=urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-2915](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-2915)

Omslagsillustration: Anna Lindqvist

Språkgranskning: Ina Bergström, Isof

Romska initiativ och förutsättningar för revitalisering av romani chib i Sverige

Christina Rodell Olgaç

Angelina Dimiter-Taikon

Anna Lindqvist

Utgiven av Institutet för språk och folkminnen 2025

Sammanfattning

Syftet med denna artikel är att granska sex studier av romska initiativ och projekt som romer och icke-romer genomfört tillsammans från tidigt 1990-tal fram till 2017. Artikeln behandlar revitalisering av det nationella minoritetsspråket romani chib och förutsättningar för revitalisering i skola och utbildningssystem i Sverige. Med inspiration av Grins COD-modell, det vill säga *Capacity development* (kapacitet/kompetens), *Opportunity creation* (tillfälle) och *Desire* (önskan/vilja) (Grin 1990, 2003) och genom en fri tolkning av hur modellen vidareutvecklats av Lainio & Pesonen (2021), behandlar artikeln mesonivån, det vill säga gruppnivån. De tre faktorer som enligt Lainio & Pesonen utgör nödvändiga förutsättningar för revitalisering och utveckling av ett minoritetsspråk består av *Kompetens/Kapacitet*, *Tillfälle* och *Vilja*. Dessa faktorer återkommer i varierande grad i de sex studierna och är ibland överlappande. I tillägg framkommer ytterligare faktorer som resurser och tillgångar som kan vara avgörande för revitalisering av romani chib. Det gäller *den flerspråkighet och kompetens i flera olika varieteter* som ofta är förekommande bland romer och som uppmuntras. Vidare gynnar alla samtal om och intresset för språket *den metalingvistiska medvetenheten* bland såväl barn som vuxna inom minoriteten. Ytterligare en faktor utgörs av de *generationsöverskridande aktiviteter* som även främjar *identitetsstärkande arbete* bland romska barn och unga, där kontakten med vuxna talare av romani chib som förebilder bidrar till revitalisering av språket. Samtidigt visar de sex studierna att projekten och deltagarna kringgåddes av olika former av antiziganism. De pekar också på att *en fristad eller fredad zon* där minoritetsspråket är ”naturligt, förväntat och välkommet” (Lainio & Pesonen 2021, s. 49) utgör en viktig förutsättning för revitaliseringen.

Innehåll

FÖRORD	7
INLEDNING	8
BAKGRUND	10
Den romska minoriteten i Sverige	10
Romani chib i ett historiskt perspektiv	11
De romska varieteterna	12
Marginaliserat språk med flerspråkiga talare	13
Romani chib i Sverige	13
Stora behov inom språkvårdsarbetet	14
Antiziganismens inflytande	15
Antiziganismen i Europa	16
Antiziganism – definitioner och uttryck	16
Skolsituationen	18
TEORETISKT RAMVERK.....	19
Språkbyte, språkbevarande och revitalisering	19
MATERIAL OCH METODER.....	23
Sammanställning av de sex studierna	23
Studie 1.....	23
Studie 2.....	23
Studie 3.....	24
Studie 4.....	24
Studie 5.....	24
Studie 6.....	25
Tidsperioder för de sex studierna.....	25
FÖRMÅGA, TILFÄLLE OCH VILJA – ANALYS OCH DISKUSSION	26
Studie 1	26
Muntliga berättartraditioner	27
Betydelsen av en fristad.....	29
Studie 2	30

Två centrala områden.....	30
Studie 3.....	32
Många olika behov	32
En revitaliserande husvagn	33
Sammanfattning studie 2 och studie 3	34
Studie 4.....	35
Situationen i Luleå	35
Situationen i Linköping.....	36
Situationen i Helsingborg	36
Situationen i Göteborg.....	36
Situationen i Malmö	37
Sammanfattning av kartläggningen	38
Studie 5.....	39
Från tveksamhet till ökad respekt.....	41
Studie 6.....	42
Forskarkonferenser i romska studier och romsk lingvistik	43
En ”riktig” högskoleutbildning?	45
Ökad förståelse för fler varieteter	46
SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER	47
Kompetens och förmåga att lära sig romani chib	48
Tillfälle och en trygg miljö för att använda romani chib	48
Vilja att kunna använda romani chib	49
Identifierade tillgångar och resurser.....	49
Högre utbildning	50
Slutord	52
REFERENSER.....	53

Förord

Utbildning spelar en väsentlig roll i de nationella minoritetsspråkens framtid och överlevnad. Sedan 2014 finns ett nätverk – NätMin – som samlar lärare och forskare i nationella minoritetsspråk vid de lärosäten som har särskilt ansvar för att bedriva utvecklingsarbete och utbildning, inklusive lärarutbildning, i de nationella minoritetsspråken. NätMin initierades av Södertörns högskola för att skapa utrymme för dialog och erfarenhetsutbyte mellan lärosätena med samma typ av uppdrag, nämligen Södertörns högskola med ansvar för romani chib, Stockholms universitet för finska, Umeå universitet för meänkieli och samiska och Lunds universitet för jiddisch.

Nätverket har under åren identifierat och diskuterat flera gemensamma och språk-specifika frågor. En återkommande fråga är den utbredda okunskapen om de nationella minoritetsspråken och de nationella minoriteterna både inom utbildning och ute i samhället. För att skapa bättre förståelse för utmaningarna för språken i skolan och utbildningsväsendet i stort, men också hos de som arbetar med frågor som berör de nationella minoriteterna, har lärare och forskare i nätverket skrivit informativa artiklar till en gemensam antologi.

Att sprida kunskap om de nationella minoritetsspråken och om språkrevitalisering är också centralt i Institutet för språk och folkminnets (Isofs) uppdrag att verka för att främja, stärka och synliggöra de nationella minoritetsspråken. Publicering av artiklarna i serien *Nationella minoritetsspråk i utbildning och samhälle* i samarbete med NätMin är en del av detta arbete.

I denna andra artikel granskar Christina Rodell Olgaç, Angelina Dimiter-Taikon & Anna Lindqvist, Södertörns högskola, sex romska projekt i Sverige mellan 1990 och 2017 med fokus på revitalisering av språket romani chib inom skola och utbildning. Genom Grins COD-modell som vidareutvecklats av Lainio & Pesonen identifieras kompetens, tillfälle, vilja, samt en trygg språkmiljö som centrala förutsättningar. Några av de tillgångar och resurser som artikeln pekar på och som främjar revitalisering av romani chib utgörs bland annat av den flerspråkighet och de kunskaper i olika varieteter av romani chib som uppmuntras i romska sammanhang. Detta gynnar en metalingvistisk medvetenhet hos många romer. Antiziganism framträder dock fortfarande som ett hinder som påverkar revitaliseringsprocessen av romani chib.

Vi hoppas att antologin inspirerar till fortsatt engagemang, väcker samtal och uppmuntrar till fortsatt arbete för de nationella minoritetsspråken. Språk som får ta plats i vardagen, i undervisning och i samhället har goda möjligheter att leva vidare.

För NätMin, Jarmo Lainio

För Isof, Sari Pesonen

Inledning

Mångfald karaktäriserar den romska minoriteten i Sverige, vilket gör situationen för revitalisering av språket romani chib (romanés, romska)¹ med dess många varieteter (dialekter)² och en ej helt fastställd standardiserad ortografi särskilt komplex.³ Olika romska grupper har under skilda historiska tidpunkter kommit till Sverige, vilket gör att antalet grupper är fler här än i de övriga nordiska länderna.

Trots mångfalden finns det också faktorer som förenar de romska grupperna i såväl Europa som i övriga världen. Dessa utgörs av delvis gemensamma drag i språk och ordförråd samt vissa traditioner och en historia fylld av erfarenheter av slaveri, förföljelse och flykt. Gemensamt är också dagens kamp mot antiziganism och för mänskliga rättigheter. Majoritetssamhället i sin tur har ofta tillskrivit romer stereotypa och homogena drag som än idag lever kvar och som fortfarande påverkar det romska språkets möjligheter till överlevnad. Det är inom ramen för denna sammansatta kontext som denna artikel försöker uppmärksamma några romska initiativ och förutsättningar för revitalisering av det romska språket i samhälle och utbildningssystem i Sverige.⁴

Urfolket samerna och de övriga nationella minoriteterna som erkändes år 2000 omfattas av samma lagar och regleringar (se Lainio & Pesonen u. utg.).⁵ Det finns dock ofta en skillnad mellan hur dessa lagar och regleringar omsätts i praktiken (Rodell Olgaç 2013b; Lainio & Pesonen 2021; Rohdin 2022). Efter upprepad kritik från Europarådet gällande minoriteternas rättigheter och specifikt den romska minoritetens (jfr ECRI 2005, 2012) lanserade den dåvarande regeringen år 2012 en tjugoårig ”Strategi för romsk inkludering” (Romastrategin). Målet är att ”den rom som fyller 20 år 2032 ska ha likvärdiga möjligheter i livet som den som är icke-rom” (Skr. 2011/12:56, s. 1). Inom ramen för Romastrategin ingick inledningsvis åtgärder inom sex samhällsområden nämligen utbildning, arbete, bostad, hälsa och social omsorg och trygghet, kultur och språk samt det civila samhällets organisering (Regeringskansliet 2013). Frågan om romsk organisering, delaktighet och lokalt romskt inflytande utgör alltså

¹ För det romska språket används beteckningen romani chib i enlighet med *Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk*, utom i citat.

² I artikeln används begreppet *varieteter* utom i de fall där de forskare och källor som redovisas genomgående använder begreppet *dialekter*.

³ Eftersom stavningen av romska ord och varieteter ännu inte är helt standardiserad varierar ortografin i denna text i enlighet med refererade och citerade dokument.

⁴ Självfallet skiftar erfarenheterna väsentligt såväl mellan och inom olika romska grupper som mellan enskilda individer.

⁵ Enligt Institutet för språk och folkminnen (2020, s. 15) bedömdes romani chib och jiddisch inte som territoriella minoritetsspråk i förberedelserna för Sveriges ratificering av den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk år 1999. Dessa språk har därför inga egna förvaltningsområden, något som också har kritiserats. ”Konsekvensen är att få kommuner genomför några insatser för de språk som inte har särskilda förvaltningsområden, de så kallade icke-territoriella språken jiddisch och romska.”

en del av strategin. När det gäller språket framhålls att språkvårds- och revitaliseringsinsatser för romani chib behöver fortsätta och språkets ställning stärkas.

Romastrategin bygger på utredningen *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55) som år 2010 framlades av Delegationen för romska frågor. Delegationen konstaterar bland annat att det romska kulturarvet ”är utspritt, obeforskat, okatalogiserat, odokumenterat samt otillgängligt inte minst för romerna själva som nästan undantagslöst saknar inflytande över sitt eget kulturarv” (ibid., s. 31). Vidare påpekar Delegationen att åtgärder måste vidtas för att hindra att kulturarvet försvinner och hänvisar till Unesco-konventionen från 2003 om tryggheten av det immateriella kulturarvet. I detta innefattas ”sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskap och färdigheter tillsammans med verktyg, föremål, platser med mera, som grupper eller individer erkänner som del av sitt kulturarv och som överförs från generation till generation” (ibid., s. 470). Som exempel nämns även muntliga traditioner och uttryck tillsammans med sociala sedvänjor/riter och traditionell hantverkskunskap. Redan Palosuo (2009) betonar i sin inventering av forskning om romer i Sverige det stora behovet av ny forskning med högre grad av romsk medverkan inom områden som antiziganismens strukturer, diskriminering och traumatisering av minoriteten samt om romani chib, romsk kultur och identitet. Delegationen uppmärksammar även skol- och utbildningsfrågor och lyfter fram bristen på romska förebilder i både skola och samhälle samt vidare ”diskriminering, trakasserier, dålig kunskap om romer och deras rättigheter samt brister i skolan vad gäller uppföljning och stödåtgärder”. Detta bedöms orsaka lägre skolnärvaro och sämre studieresultat (SOU 2010:55, s. 25).

Trots stora behov av forskning och revitaliserande åtgärder rörande språket romani chib och skol- och utbildningsfrågor som handlar om romska barn och unga vuxna, menar vi att det ändå funnits romska initiativ och egeninsatser som hamnat i skymundan. Det kan felaktigt ha gett intryck av att romer under lång tid förhållit sig passiva till dessa frågor. Av den anledningen lyfter vi i denna artikel fram sex studier som rör romska projekt inom språk, kultur, skola och utbildning.⁶ Syftet är att genom en analys av dessa studier granska några av de romska initiativ och projekt som romer och icke-romer har genomfört och lett tillsammans och som pågått från tidigt 1990-tal till och med 2017. I fokus står frågor om revitaliseringen av språket romani chib och förutsättningarna i skola och utbildningssystem. Utgångspunkten tas i ett teoretiskt ramverk inspirerat av de tre rambegreppen *Capacity development* (kapacitet/kompetens), *Opportunity creation* (tillfälle) och *Desire* (önskan/vilja), det vill säga COD-modellen, som utvecklats och formulerats av François Grin (1990, 2003) för att studera språkpolitiska och sociala effekter på språks användning. COD-modellen har vidareutvecklats av Jarmo Lainio och Sari Pesonen (2021) och använts för att analysera situationen för minoritetsspråket finska och dess överlevnad i Sverige på

⁶ ”Kultur” ses idag främst som socialt konstruerat och föränderligt över tid och rum, men i en del av de projekttexter som vi undersökt förekommer begreppet ibland i en mer traditionell, essentialistisk bemärkelse.

makro-, meso- och mikronivå. Med hjälp av COD-modellen använder vi de sex studierna för att särskilt fokusera på mesonivån, det vill säga gruppnivån, och några språkbevarande och revitaliserande initiativ och projekt där romer varit involverade. Vår förhoppning är att granskningen och analysen av studierna ska öka kunskapen om utvecklingen och förändringarna på gruppnivå under den aktuella tidsperioden.

Bakgrund

Den romska minoriteten i Sverige

De många romska grupper som numera bor i Sverige har anlänt under olika historiska perioder allt sedan tidigt 1500-tal, sannolikt tidigare. Romer finns idag över hela världen och det talas omkring ett sextiotal varieteter av romani chib (Hancock 2002). I Europa utgör romer en av de största minoriteterna med 10–12 miljoner individer med likheter och skillnader i traditioner. Stora variationer förekommer också mellan olika trosuppfattningar hos romer.

I Sverige bor enligt olika uppskattningar 50 000–100 000 romer som talar drygt ett tjugotal olika varieteter av romani chib (Bijvoet & Fraurud 2008; Carling, Demetri, Dimiter-Taikon, Lindell & Schwartz 2016). Bland de många grupper som finns i Sverige idag utgör resandegruppen (resanderomer, resandefolket) och den finska kaalegruppen de tidigaste grupperna. Den nedsättande benämningen ”tattare” härstammar från 1500-talet,⁷ och det likaså nedsättande ordet ”zigenare” började först användas på 1630-talet. Benämningarna har ofta sammanblandats och använts omväxlande för olika romska grupper under skilda tidsperioder (Fraurud & Hyltenstam 1999, s. 244). Från mitten av 1800-talet anlände kelderashgruppen till Sverige, främst via Ryssland efter det att det 500-åriga slaveriet 1856 upphörde i Moldavien och Valakiet, delar av dagens Rumänien (Taikon 1967; Selling 2020). En annan grupp utgörs av lovargruppen, ursprungligen från Polen, Slovakien och Ungern (Halwachs, Klinge & Schrammel-Leber 2013).

Mellan 1914 och 1954 var den svenska gränsen stängd för romsk invandring och romer hindrades från att resa in eller ut ur landet. Vid utresa fanns ingen möjlighet att återvända. Under den perioden fanns det i landet, utöver kaale- och resandegruppen, också närmare tusen personer främst från kelderashgruppen, ibland kallade ”svenska romer” (Takman 1976). En stor senare anländ grupp utgörs idag av romer som främst under åren 1991–2001 flytt till Sverige från kriget i forna Jugoslavien. Många av dem talar varieteten arli, men också andra varieteter som exempelvis gurbeti.

⁷ I Stockholms stads tänkeböcker benämns folkgruppen som anlände till Stockholm 1512 som ”tatra” i originaltexten (Fernstål & Hyltén-Cavallius 2018a, s. 216, not 18).

Romani chib i ett historiskt perspektiv

Romani chib tillhör den indoariska språkgrenen av den indoiranska språkgruppen inom den indoeuropeiska språkfamiljen (Granqvist 2015, s. 288), det vill säga samma språkfamilj som svenska. Romani chib har sitt ursprung i Indien och är besläktat med det gamla språket sanskrit och nutida hindi. Genom analyser av språket, dess utveckling och förändring har forskningen identifierat tidsperioder då romerna under sina förflyttningar sannolikt befunnit sig i ett visst språkområde. Längre språkkontakter återspeglas i påverkan på språket och dess grammatik samt i lånord från kontaktspråken, vilket resulterat i dagens varieteter av romani. Carling (2005, s. 14–15) konstaterar att ”romani måste ha passerat persiskt, armeniskt, bysantinskt-grekiskt och sydslaviskt språkområde” eftersom det finns rikliga inslag av dessa språk i romani. Däremot saknas inslag från arabiska och turkiska, vilket kan tyda på att romerna hade lämnat Mindre Asien på 1000-talet, då området invaderades av turkarna. Turkiska lånord har dock inlemmats i romani chib på Balkan under det Osmanska rikets utbredning. Det finns idag dock knappt några turkiska ord i andra romska dialekter förutom i dem som har ursprung på Balkan (Matras 2014). Romanidialekternas gemensamma basordförråd omfattar omkring 1 000 lexikala rötter. Av dessa rötter är 650–700 indiska arvord, cirka 70 är lån från iranska, 40 från armeniska medan resterande 200–250 är lånade från grekiskan (Carling et al. 2016, s. 54). Den långvariga kontakten, kanske flera hundra år, med grekiskan återfinns i exempelvis grammatiska böjningar men också i räkneorden där 1–6, *yêkh/êkh*, *dui*, *trin*, *shtar*, *pansh*, *shov*, har indiskt ursprung, medan 7–9, *hifta*, *ôxtó*, *inya*, kommer från grekiskan (Lee 2005, s. 75).

Benämningen *romani chib* för det romska språket kommer från ordet *řom*, som betyder ”man, romsk man” med femininformen *řomni*, ”romsk kvinna, hustru”, och vidare *čhib* för ”språk, tunga”, medan *řomanes* betyder ”på romskt sätt”.⁸ Många dialekter enligt Carling et al. (2016) utgår från ordet *rom* som ibland också används som samlingsnamn för gruppen *sinte*, från *sinto* ”rom av sinte-gruppen” och för gruppen *manuš*, från romani *manuš* som betyder ”människa” samt gruppen *kale*, *calo* från romani *kalo* som betyder ”svart”. I andra fall förekommer det att man utgår ifrån yrkesbeteckningar som inlånats från något kontaktspråk. Exempel på detta är *sepetči*, korgmakare, från turkiskans *sepetçi*⁹ och från rumänskans *căldărar* som på romani chib blivit *kelderara*, *kelderasha*, ”kittelmakare”. Andra benämningar kan utgå ifrån geografiska beteckningar, som att man är bofast som *erli*, *arli*, som har ursprung i turkiskans *yerli*, ”bofast”. Ytterligare exempel är *polska roma*, ”polska romer”, och *bergitka roma*, ”bergsromer”, från det tyska ordet *Berg*, ”berg” (Carling et al., 2016, s. 15–17).¹⁰

⁸ Carling et al. (2016) använder just här diakritiska tecken i stavningen på exempelvis *řom* och *čhib*, men inte i övrigt i publikationen.

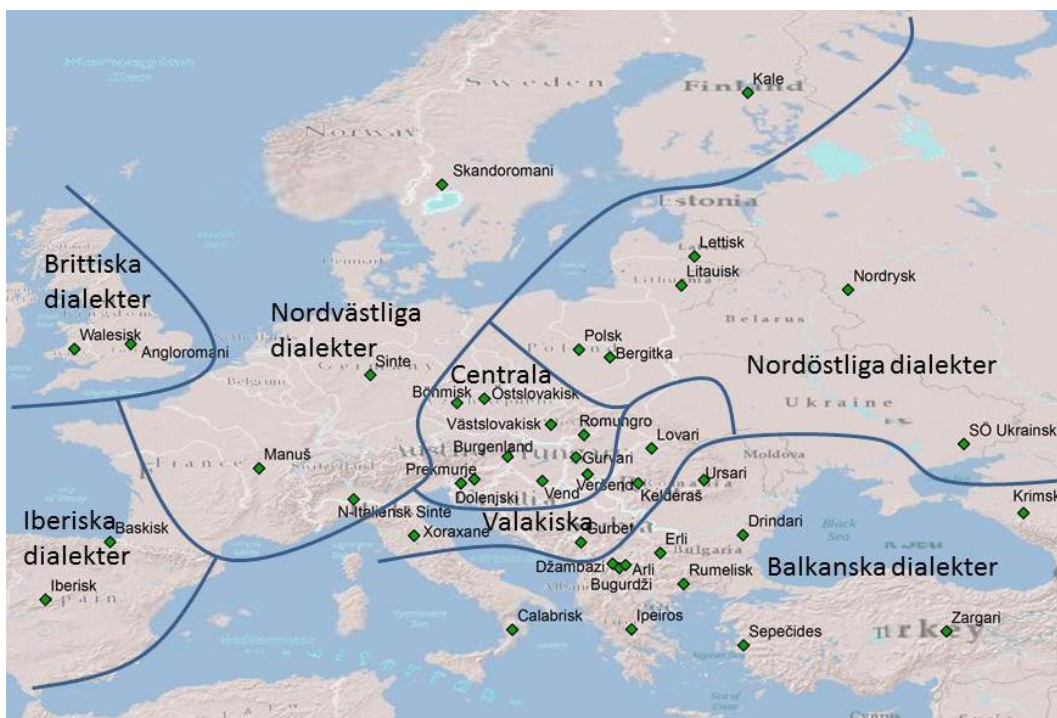
⁹ Den turkiska stavningen för korgmakare är *sepetçi* enligt *Türkçe-İngilizce Sözlüğü* (1997, s. 1000).

¹⁰ Pluralformen för ”romer” på romani chib *roma*, på engelska *Roma*, har ibland börjat användas som adjektiv som till exempel *the Roma people* i stället för *the Romani people*.

De romska varieteterna

När det gäller isoglosser i romani chib – det vill säga geografiska gränser för språkliga fenomen – och hur dessa har utvecklats, framhåller Matras (2005) betydelsen av *the Great Divide*, den stora delningen. Den innebar en uppdelning mellan nordvästliga dialektgränser med centrum i och runt Tyskland, och sydöstliga gränser som dels täcker hela Balkan, dels Transsylvanien/Valakiet. Dessa gränser bildades mellan 1300- och 1600-talet och innebar en minimerad kontakt mellan de romska dialekterna på vardera sida om gränsen, varpå dessa utvecklades i olika riktningar. Idag indelas de romska dialekterna enligt Carling et al. (2016) i fyra huvudgrupper med flera undergrupper (figur 1). Huvudgrupperna utgörs av de balkanska, valakiska, centrala och nordliga dialekterna som utkristalliserades åren 1300–1800. Huvudgrupperna var påverkade av politiska indelningar i Europa som gynnade eller hindrade romers geografiska rörelsemöjligheter. Som redan nämnts påverkade det Osmanska riket från 1200-talet fram till 1923 främst dialekterna på Balkan, medan den valakiska dialekten uppstod i områden motsvarande dagens Rumänien, där romer förslavades under perioden 1300–1856. De centrala dialekterna delas in i dels nordliga centrala, dels sydliga centrala. Övriga dialekter utgörs av de nordliga dialekterna som i sin tur är spridda i flera grupperingar och över geografiska områden i Västeuropa, på de brittiska öarna, den iberiska halvön och i Skandinavien (Carling et al. 2016, s. 51–53).¹¹

Figur 1. Karta över Europas större romanidialekter (Carling et al. 2016, s. 4).

¹¹ Carling använder genomgående beteckningen ”dialekt” och inte ”varietet”.

Marginaliserat språk med flerspråkiga talare

Romani chib bör enligt Halwachs et al. (2013, s. 6–7) inte behandlas som ett särskilt exempel bland världens språk, utan precis som övriga minoritetsspråk. Den stora skillnaden i förhållande till andra språk i Europa är den stigmatiserande attityd som majoritetssamhället har bemött och fortfarande bemöter språket med. Den språkliga situationen återspeglar romernas sociopolitiska förhållanden som politiskt, ekonomiskt och kulturellt marginaliserade, etniskt stigmatiserade, diskriminerade och förföljda, där folkmordet på romer under Förintelsen utgör ett tydligt exempel. Som minoritet har romerna bara kunnat överleva i mindre grupper vilket bidragit till den geografiska och sociala heterogenitet som finns än idag. Det betyder att romer historiskt inte har kunnat bygga upp större politisk-ekonomiska strukturer eller erhållit rätt till politisk och ekonomisk makt, en situation som alltjämt fortgår (ibid., s. 14). Marginaliseringen har dock skapat förutsättningar för den flerspråkighet som i regel är vanlig bland vuxna romer. Flerspråkigheten grundar sig i kommunikativ flexibilitet och anpassning till olika språkliga sammanhang, exempelvis i kontakten med enspråkiga talare inom majoritetsbefolkningen. Denna strategi gäller också vid kommunikation mellan talare av andra varieteter av romani chib, där man exempelvis undviker lånord från andra språk som de involverade talarna inte är bekanta med (ibid., s. 57). Även Bijvoet & Fraurud (2008, s. 18) uppmärksammar i sin undersökning den utbredda flerspråkigheten hos de flesta romer i Sverige som ”talar minst fyra olika språk: romska, svenska, engelska och ytterligare ett språk (ofta majoritetsspråket i det/de länder där slakten kommer ifrån)”. Bilden bekräftas av Carling et al. (2016, s. 51) som konstaterar att ”den språkliga kompetensen är hög och mycket flexibel” vilket kan ha att göra med att romani chib traditionellt varit ett skriftlöst, icke standardiserat språk.

Romani chib i Sverige

De tidigaste varieteterna av romani chib i Sverige är sannolikt scandoromani/resanderomani och finska kaale (numera ibland indelad i finsk och svensk kaale).¹² Dessa var enligt Carling et al. (2016) från början en dialekt, som under de drygt 500 år som gått sedan romernas ankomst till Sverige utvecklats i olika riktningar. Scandoromani/resanderomani har anpassat sig nästan helt till svenskans och norskans språkliga regler och språkmelodi, men har huvudsakligen behållit romanins ordförråd. Lånorden kommer främst från lågtyskan som även starkt påverkat svenskan och norskan. Den finska kaaledialekten däremot har behållit romanins grammatiska system och har många svenska lånord därtill, men under 1900-talet har dialekten påverkats alltmer av finskan (Carling et al. 2016, s. 5). Det 500-åriga slaveriet i Moldavien och Valakiet skapade en mer enhetlig dialektgrupp i detta område med

¹² Att Sverige och Finland utgjorde ett land under mer än 650 år fram till 1809, då Finland blev ryskt storfurstendöme, påverkade sannolikt utvecklingen av scandoromani/resanderomani och kaale i olika riktningar.

kelderash, lovari och čurari bland de större dialekterna. När slaveriet förbjöds 1856 och romerna frigavs ledde detta till utvandring av romer där grupper som talade dessa dialekter även nådde Sverige. Senare anlända romska grupper har främst utgjorts av flyktingar, från kriget på Balkan under 1990-talet, som främst talade arli men även kelderash, lovari, burgudži, čurari, gurbet och romungro (Carling et al. 2016, s.10–11; jfr Fraurud & Hyltenstam 1999).

Romani är också ett givarspråk där romska ord och uttryck, ofta via slang, gradvis normaliserats och införlivats i svenskt standardspråk. Några exempel på ord som blivit allmänt spridda är *bast* (år), *gullig* (snäll, trevlig; söt, snygg), *haja* (förstå), *jidder* (struntprat, tjafs, bråk), *jycke* (hund), *kirra* (klara av, fixa), *lattjo* (kul, trevligt), *lover* (pengar), *macka* (smörgås), *paj* (sönder, trasig), *paja* (gå sönder, sluta fungera; slå sönder, förstöra), *tjej* (flicka) och *vischan* (landsbygden) (Carling 2005).

Stora behov inom språkvårdsarbetet

Kartläggningen *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007* (Bijvoet & Fraurud 2008) från Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen (Isof), genomfördes i samarbete med Språkrådets två romska språkvårdare och en romsk referensgrupp. I kartläggningen uppskattades år 2007 antalet romska varieteter i Sverige till ett tjugotal. Enligt författarna fanns följande varieteter representerade i landet: arli, burgurdji/kovatji, chaladitki, gurbeti/djambazi, kaale, kelderash, lovari, manusch, romungri, sinti, svensk resanderomani och tjurari. Av dessa varieteter förstår talare av kelderash, lovari och tjurari varandra och utgör därmed en grupp, medan talare av arli, burgurdji/kovatji och gurbeti/djambazi utan större problem kan kommunicera med varandra (Bijvoet & Fraurud 2008, s. 15). Kartläggningen redovisar vidare omfattande behov på många områden inom språkvårdsarbetet som exempelvis behov av ökade anslag till romska massmedier och till läromedel, utbildning och forskning om och på romani chib samt behov av förebilder för att det romska språket ska kunna bevaras, utvecklas och revitaliseras. Dessutom kräver heterogeniteten bland de olika grupperna enligt författarna ”en olik men likvärdig behandling”¹³ (kursivering i original). Det betyder stort fokus på revitalisering för dem som nästan förlorat sitt språk, medan de vars språk fortfarande är levande behöver utökade möjligheter och situationer för att kunna använda språket i såväl tal som skrift (Bijvoet & Fraurud 2008, s. 22).

I kartläggningen framhålls vidare det romska språkets viktiga roll som ett gemensamt och transnationellt språk för kommunikation mellan romer från olika länder. Den ömsesidiga förståelsen mellan olika varieteter kan dessutom underlättas av ökad kunskap i och om andra varieteter än den egna. Detta kräver dock språkvårdande insatser i form av samarbete kring bland annat utveckling av ortografi och ord för nya företeelser. En sådan process pågår redan, både spontant och mer organiserat, fram-

¹³ Se även isof.se/lar-dig-mer/bloggar/sprakpolitikbloggen/inlagg/2022-04-11-sprakvard-i-romska-i-sverige

håller författarna, och den kan även beskrivas som en ”*harmonisering mellan varieteter*”, som inte innebär ”en varietets eller norms dominans på bekostnad av andra, utan om en likställd och frivillig sammanjämkning” (ibid., s. 38, kursivering i original).

Antiziganismens inflytande

Stockholm stads tänkeböcker utgör idag det tidigaste beviset på romsk närvaro i Sverige då de beskriver att en grupp romer kom till Stockholm år 1512. Inledningsvis behandlades de väl och fick husrum, men senare exkluderades de och efterföljande grupper av såväl staten som kyrkan (Selling 2020, s. 25). Ända fram till idag har dock romer utsatts för olika former av det som brukar benämnas antiziganism.¹⁴ Antiziganismen har tagit sig uttryck i vanföreställningar och fördomar om denna idag erkända nationella minoritet, dess traditioner och dess språk. Redan i en tidig källa om skandinavisk romani förstärkte Christfrid Ganander – en finländsk präst, folklorist och lexikograf – majoritetssamhällets fördomar och nedsättande attityder gentemot dem han benämner som ”zigenare” och ”tattare” i en uppsats inskickad till Uppsala universitet år 1780. Ganander var särskilt intresserad av det romska språket och i hans uppsats finns också ord och fraser nedtecknade tillsammans med grammatiska kommentarer och jämförelser med andra språk. När det gäller det romska språket, romernas levnadsvanor och språkkunskaper konstaterar han, här i moderniserad språkdräkt, att (Fernstål & Hyllén-Cavallius 2018, s. 35, vår kursivering):

[d]e är ett släkte som, såsom bekant är, är fött under färdande, uppfostras och lever i lättja, och ej vet av något fädernesland. Strövar så omkring, som sagt är, och livnar sig på stöld, lever som hundar, har ingen religion, tar dagen som den kommer. Flyttar från det ena landskapet till det andra. Far och kommer igen efter några år, men sprider sig i flera flockar och i flera trakter så att de sällan, möjligtvis efter lång tid, kommer till en och samma ort. (...) En förundransvärd folkhop, ett slödder, men de kan alla språk.

Med kommentaren ”men de kan alla språk” i citatet ovan uppmärksammade Ganander redan år 1780 flerspråkigheten bland romer (jfr Halwachs et al. 2013, se ovan). Samtidigt tillstod Ganander också att ”[t]attarena äro ju människor” som, om de blev kristnade och bofasta, skulle barnen ”åtminstone bli bättre och tamare (sic!) än sina förfäder” (ibid., s. 61).

Drygt 150 år senare återfinns alltjämt antiziganistiska föreställningar liknande Gananders i *Nordisk familjebok* (1932–1933), ett svenskt uppslagsverk i många band som var vanligt förekommande på bibliotek, i skolor och hem från 1930-talet, och som uppfattades som en trovärdig och vetenskapligt belagd källa. Den romska författaren och aktivisten Katarina Taikon uppmärksammade tidigt uppslagsverkens roll i

¹⁴ Även antigypsyism och antiromaism förekommer. Se Selling (2022) för en diskussion om begreppen i svensk och europeisk kontext.

formandet av synen på romer när hon konstaterar: ”Uppslagsböcker anses ju vara en elementär kunskapskälla, och det finns alltså stor risk för att många människor tagit de citerade påståendena för gott” (Taikon 1963, s.134).

Antiziganismen i Europa

I sin bok *We are the Romani people. Ame sam e Rromane džene* (Hancock 2002) klargör den romske professorn Ian Hancock några av orsakerna till de utbredda vanföreställningar och fördomar om romer som existerar än idag i såväl Sverige som i övriga Europa och världen. Hancock framhåller att institutionaliserad antiziganism startade med slaveriet på 1300-talet i Europa. Romerna sågs som främlingar och inkräktare samt förknippades med islam och den då pågående utbredningen av det Osmanska riket. Vid den tiden fanns också en stark betoning på hemort i de traditionella europeiska samhällena. Hem stod för stabilitet och tillhörighet, något som gjorde en främling till ett potentiellt hot. Att romerna utseendemässigt avvek från européer i allmänhet utgjorde ytterligare en orsak. Dessutom knöt den medeltida kristna läran det mörka till synden, medan det ljusa förknippades med renhet, vilket ytterligare förstärkte den negativa bilden av romer. Det innebär att även kyrkan har bidragit till att både skapa och vidmakthålla antiziganismen genom århundraden.¹⁵

Samtidigt kan enligt Hancock också den slutenhet som fungerat som en överlevnadsstrategi, och som ofta karakteriserat romska levnadsmönster i kontakter med det omgivande samhället, ha bidragit till den övriga befolkningens fientliga syn på gruppen (jfr Gustafsson 1971). Okunskap om romernas ursprung tillsammans med majoritetens egna projiceringar på de kringvandrande romerna och drömmar om ett, som man trodde, fritt och ansvarslost liv på vägarna, förstärkte bilden. Utan eget land, egen erkänd historia och egna talespersoner har det varit lätt att utmåla romer som syndabockar och misskreditera dem, menar Hancock (2002, s. 53–63).

Antiziganism – definitioner och uttryck

En definition av antiziganism har i nutid formulerats av Delegationen för romska frågor (SOU 2010:55) med utgångspunkt i definitionen av den särskilda form av rasism mot judar som antisemitismen utgör. Den lyder som följer (SOU 2010:55, s.166):

Antiziganism är en bestående latent struktur av föreställningar fientliga mot romer som kollektiv, vilka på det individuella planet manifesteras som attityder, i kulturen som myter, ideologi, folkliga traditioner och bildspråk, och i handlingar – social eller legal diskriminering, politisk mobilisering mot romerna, och kollektivt eller statligt våld – vilket resulterar i och/eller syftar till att fjärma, driva bort eller tillintetgöra romer just för att de är romer. (sverigemotrasism.nu)

¹⁵ År 2000 bad Svenska kyrkan och ärkebiskop K.G. Hammar den romska minoriteten i Sverige om ursäkt för de oförrätter som kyrkan åsamkat minoriteten.

Begreppet antiziganism definieras även av historikern Jan Selling som "majoritetssamhällets fördomar, fantasier och diskriminerande praktik mot människor som förknippats med schablonen 'zigenare'" (Selling 2020, s. 13; 2013). Selling lyfter särskilt fram de två kollektiva historiska trauman som påverkar romer och deras livsvillkor än idag. Det gäller dels att romer som tidigare nämnts förslavades på 1300-talet fram till år 1856 då slaveriet avskaffades i Moldavien och Valakiet, dels att hundratusentals romer mördades av nazisterna under Förrintelsen. Många romska familjer som är bosatta i Sverige idag bär med sig dessa minnen, erfarenheter och trauman i familjens historia (jfr Kalander 1996, 2015). En konsekvens av slaveriet är idag romernas levnadsomständigheter i Rumänien, där de inte erhållit någon form av statlig kompensation för slaveriets följder, vilket också påverkat efterföljande generationers livsvillkor. Det betyder att romer i Rumänien, men även i Bulgarien, ofta lever i fattigdom och misär, något som lett till att gatuarbetare (tiggare, EU-migranter, EU-medborgare), många av dem romer, sökt sig till de nordiska länderna och till övriga Europa, särskilt efter det att dessa två länder blivit medlemmar i EU år 2007. Under stor utsatthet försöker de klara livsuppehållet och få ihop medel för att kunna finansiera boende, mat och kläder för familjen samt barnens skolgång i hemlandet (Djuve, Horgen Friberg, Tyldum & Zhang 2015, s. 114–127; se även Wallengren & Mellgren 2017).

Antiziganismen tar sig olika uttryck, där en form innebär diskriminering genom uteslutning, "discrimination through omission" (Liégeois 2012, s. 174), med följden att romer osynliggörs i historieskrivningen och i andra sammanhang.¹⁶ Det kan exempelvis gälla i skolans innehåll och läromedel eller genom bristande kännedom bland lärare om att det kan finnas romska elever i klassrummet (jfr Runblom 2006; Skolverket 2006). I sin innehållsanalys av framställningen av romer och romsk kultur i tretton läroböcker i svenska, historia och samhällskunskap, utgivna efter 2011 års läroplan, konstaterar Jörgen Mattlar att (Mattlar 2016, s. 221):

[d]et dominerande budskapet i läroböckerna om att romerna och språket romani inte har ett eget land cementerar uppfattningen om romerna som främlingar trots att de *de facto* är en av Sveriges nationella minoriteter. De läroböcker som har de mest substantiella avsnitten om romerna har fokus på majoritetssamhällets förtryck. Det blir med andra ord snarare en historieskrivning om majoritetssamhällets mörka sidor än en beskrivning av romernas kultur och historia i egen rätt.

¹⁶ Detta påminner om "erasure", som är ett av tre begrepp som Irvine & Gal (2000, s. 38) har skapat för att beskriva hur grupper osynliggörs (ideologiskt baserat, kan röra språk m.m.). Med hänvisning till Irvine & Gal används även begreppet av Vuorsola (2022, s. 301) som framhåller att om ett språk förnekas synlighet kan det leda till att språket uttraderas.

Skolsituationen

För att förstå dagens situation för romska elever i skolan och det romska språkets situation över lag i Sverige är det nödvändigt att blicka tillbaka i tiden på minoritetens historia i majoritetssamhällets skola. Att ge en entydig bild är svårt med tanke på att det kan ha sett olika ut för såväl olika romska grupper som för enskilda individer. När det gäller resandegruppen som oftare varit bofasta har många gått i skolan, medan andra inte fått möjlighet att göra det. Det förekom även att barn ur resandegruppen blev fosterhemsplacerade där de ofta for illa och hade begränsad möjlighet till skolgång. Emellertid finns det också många inom resandegruppen som har såväl gymnasie- som högskoleutbildning. För att undvika fördomar och diskriminering har det också varit vanligt att underkommunicera sin resandebakgrund (Lindholm 1995; Vårstrand 2020). När det gäller de finska kaaleromerna uppskattas de idag utgöra 10 000–12 000 individer i Finland och 3 000–5 000 individer i Sverige.¹⁷ En överblick över deras skolsituation i Sverige är svår att finna. Många har dessutom gått i skolan i både Finland och Sverige. Även i Finland finns det väldigt lite tillgänglig information om romska barn i landet, då registrering av etnicitet hos romska barn är förbjuden. Dock visar resultaten från en utredning av den finska barnombudsmannen där romska barn deltog, att barnen ansåg viktigast ”att öka kunskapen om den romska kulturen, möten mellan de romska barnen och majoritetsbefolkningen, ändring av majoritetsbefolkningens attityder gentemot romer samt en förmåga att bemöta romska barn som individer” (Weckström, Kekkonen & Kekkonen 2023, s. 5).

Sedan mitten av 1900-talet, och särskilt under 1960-talet inom den pedagogiska forskningen, har myndigheter, riktat stort fokus mot problem gällande kelderash-gruppens skolsituation (se exempelvis Trankell & Trankell 1965, 1968; Gustafsson 1971). Redan 1933 skrev Johan Dimitri Taikon, talesperson för de svenska kelderash-romerna, till Kungliga Skolöverstyrelsen för att påtala romska barns behov av skolgång (SOU 1956:43; Sjögren 2010). Trots det dröjde det ända fram till slutet av 1960-talet innan romska familjer fick möjlighet att flytta in i lägenheter och barnen börja skolan (Taikon 1963, 1976; Cالدaras 2002). Majoritetssamhällets skola har haft svårt att möta de romska eleverna och deras familjer. Den bristande kunskapen om minoritetens historia och livsvillkor i skolan och skolans assimileringstvång har fått stora konsekvenser för romska elevers skolgång och framtid (Rodell Olgaç 2006). Bland den stora grupp av romer, främst arlitalare, som mellan åren 1991 och 2001 flydde från Balkan och krigen i forna Jugoslavien fanns såväl välutbildade individer som de som på grund av förföljelse under krigen hade begränsad eller ingen tidigare skolgång (Ds 2014:8; SOU 2010:55).

¹⁷ oph.fi/sv/nyheter/2022/aterupplivningsprogrammet-det-hotade-spraket-finlandsk-romani-tryggar-att-spraket-fors

Utöver socioekonomiska faktorer finns det flera orsaker till många romska elevers svårigheter i skolan idag, inte bara i Sverige. En central faktor är skolans och majoritetssamhällets bristande kunskaper om minoritetens historiska och nutida situation. Vidare lever en kulturaliserad och essentialistisk syn på romsk kultur och romska traditioner fortfarande kvar, där lärare och skolan alltjämt betraktar romsk kultur som statisk och svår att förändra. Eventuella skolsvårigheter tillskrivs barnen och familjerna. Den romska kulturen med dess traditioner ses som förklaring till problemen (Rodell Olgaç 2006). Även en studie av 151 internationella forskningsartiklar rörande romer och skolgång publicerade under åren 1997–2016 konstaterar att artiklarna tyder på att romer ofta ses som problem eller som offer, sällan som en tillgång. Kulturskillnader betonas mer än exempelvis socioekonomiska faktorer. Forskarna menar också att skolgång ses som bara *för* romer, utan romers medverkan i undervisningens innehåll eller utförande (Lauritzen & Nodeland 2018, s. 164). Den bristande kunskapen i skolan om romer gör att lärare har svårt att förstå de romska elevernas och familjernas situation mot en historisk bakgrund. Redan Gustafsson (1971) påpekade att skolan inte premierade de kunskaper och kompetenser som de romska eleverna hade med sig, vilket innebar att dessa elever ofta lämnade skolan för att bibehålla självkänslan.

Liknande erfarenheter framkommer femtio år senare hos Lambrev (2020) i en studie gjord i Bulgarien, ett land med en stor romsk befolkning. Studien visar att en del föräldrar håller barnen hemma för att skydda dem från att bli diskriminerade i skolan eller från risken att lämna skolan ”vingklippta”. Föräldrarna i studien menar att marginaliseringen och de låga förväntningarna på de romska barnen från skolans sida begränsar deras drömmar, möjligheter och framtida liv. I bland annat Slovakien förekommer ofta segregering i skolan där romska elever placeras i särskilda klasser, eller inom en klass där de romska eleverna får undervisning enligt andra kursplaner. Det händer också att romska elever utan funktionsnedsättningar godtyckligt placeras i skolor för elever med psykiska funktionsnedsättningar, just för att de är romer (Musliová 2021). Europeiska kommissionen har därför nyligen hänskjutit Slovakien till EU-domstolen för underlåtenhet att hantera frågan om diskriminering av romska barn inom utbildningssystemet (European Commission 2023).

Teoretiskt ramverk

Språkbyte, språkbevarande och revitalisering

Inledningsvis kontextualiseras i detta avsnitt förutsättningarna för språkbyte, språkbevarande och revitalisering gällande romani chib. Därefter följer en beskrivning de två teoretiska modeller som ligger till grund för den fortsatta analysen och diskussionen av de sex studier som presenteras i efterföljande avsnitt. De drygt tjugotal varieteterna av romani chib i Sverige är, som tidigare nämnts, influerade av

många kontaktspråk och befinner sig därtill i olika faser rörande språkförlust, språkbevarande och revitalisering (jfr Bijvoet & Fraurud 2008). Att förlora sitt språk, sitt modersmål, handlar inte bara om språkval utan är resultat av brist på makt och av ojämlikhet och fördomar som ofta beror på öppen diskriminering och underkastelse (May 2008). Majoritetens negativa uppfattningar om en minoritet, dess språk, traditioner och levnadssätt, skapar normer och attityder samt en praktik som så småningom även kan komma att internaliseras av medlemmarna inom en minoritet eller grupp och påverka hela deras livssituation. Att på detta sätt ständigt behöva vara på sin vakt och förhålla sig till sin identitet skapar ”den koloniserade personligheten” (Fanon 1969, s. 190). Det innebär att en stigmatiserad individ eller grupp ständigt måste agera med vetskapen om vilka föreställningar som kan finnas om dem i varje enskild situation (Goffman 1972), en realitet för såväl romska barn i tidig ålder som för de vuxna. Som en konsekvens kan minoriteten därmed komma att underkommunicera språkliga eller andra identitetsmarkörer, vilket i sin tur också påverkar interaktionen med omgivningen och kan leda till ”identitetsbyte eller assimilering hos den svagare gruppens medlemmar” (Eriksen 1998, s. 40–41; se även Hyltenstam 2020). Detta kan få stora konsekvenser för språkets vitalitet och överlevnad och leda till språkbyte, något som förekommit under lång tid hos den romska minoriteten liksom hos de övriga nationella minoriteterna inklusive urfolket samerna (jfr Persson 2018; Lundmark 2002; Fjellgren & Nord 2021). Samtidigt har språket en viktig betydelse som en kraftfull symbol och som ett verktyg för urfolk och minoritetsgruppers organisering, något som även gäller den romska minoriteten. Processer som rör språkbevarande och revitalisering kan för marginaliserade grupper användas som ett instrument just för att erhålla makt och inflytande i samhället och för att skapa en känsla av gemenskap (Nieto 1999), som därmed också kan förhindra en språkbytesprocess.

Revitalisering av språk handlar om att stärka språk som förlorat talare och användningsområden och försvagats i olika språkliga uttrycksmedel. Mot en sådan historisk bakgrund fordrar revitalisering att språket också utvecklas så att det svarar mot kraven i det aktuella samhälle som talarna numera lever i. Många i den yngre generationen romer lever idag under andra förhållanden än tidigare generationer i Sverige. Exempelvis levde många av den äldre generationen kelderashromer fram till slutet av 1960-talet främst i tält och husvagnar, ofta tvingade att flytta från plats till plats (jfr Taikon 1963). Numera bor de flesta romska familjer i Sverige i lägenheter eller hus med de bekvämligheter som vanligtvis utgör standard.

När det gäller program för revitalisering av språk har Joshua A. Fishmans inflytelserika modell, *Graded Intergenerational Disruption Scale (GIDS)*, varit dominerande (Fishman 1991). Modellen består av åtta steg för en stegvis bedömning av fara för språkförlust eller av ett språks vitalitet. En central tankegång hos Fishman är att modellen bygger på att äldre eller vuxna talare av det aktuella minoritetsspråket sammanförs med eller undervisar yngre talare. Han betonar också att överföringen av ett språk mellan generationer inom familjen är central för ett språks överlevnad (jfr Hyltenstam, Stroud &

Svonni 1999, s. 91–92). Även skolans betydelse som instrument för språkbevarande betonas av Fishman när minoritetsspråket redan används aktivt i omgivningen. Detta kan ske genom exempelvis läs- och skrivutveckling på minoritetsspråket eller genom utveckling av tvåspråkiga program i skolan (Obiero 2010, s. 204). Efter Fishman har ett stort antal modeller och matriser följt, men dessa har enligt Obiero huvudsakligen fokuserat på att utvärdera faktorer för och resultat av språkbyte snarare än revitalisering av ett språk. Obiero menar att det snarare idag är nödvändigt att utveckla riktlinjer för språkrevitalisering vilka sedan systematiskt också går att utvärdera.

För att kunna undersöka förutsättningar för revitaliseringen av språket romani chib har, som nämns i artikelns inledning, utgångspunkt tagits i Grins COD-modell (Grin 1990; 2003). Modellen innehåller de tre rambegreppen *Capacity development* (kapacitet/kompetens), *Opportunity creation* (tillfälle) och *Desire* (önskan/vilja) att använda ett språk, för att bedöma ett minoritetsspråks vitalitet och dess användning. Vidare har inspiration hämtats från Lainio & Pesonens (2021) vidareutveckling av COD-modellen för studier av språkpolitiska effekter på språkanvändning och hur modellen tillämpats för att analysera hur nationella språkpolitiska åtgärder på makronivå påverkar ett minoritetsspråk och dess överlevnad på meso- och mikronivå. I sin analys har Lainio & Pesonen använt Grins rambegrepp på dessa tre samhällsnivåer, där makro innebär samhällsnivån, det vill säga nationella lagar och regleringar, meso innebär lokal implementering av dessa lagar och regleringar, och mikro innebär individnivån, det vill säga språkliga biografier. De menar att modellen (se tabell 1) erbjuder teoretiskt uppdaterade ramar för att kunna beskriva den reglerade språkpolitiska och praktiska utvecklingen för ett minoritetsspråk och kan dessutom tydliggöra diskrepansen mellan regleringar och praxis (Lainio & Pesonen 2021, s. 49).

Tabell 1. Matris för komplexa samverkande faktorer för stöd till och bevarande av ett minoritetsspråk (Lainio & Pesonen 2021, s. 50)			
Möjlighet att lära sig, tillfälle och vilja att använda ett språk: COD	Capacity (C) kompetens/lära sig	Opportunity (O) tillfälle att använda	Desire (D) vilja att använda
Makronivå <i>Regleringar</i>	Språk- och skolpolitik på nationell nivå: målsättningar och regleringar	Offentligt bruk av språket, och med myndigheter och i medier	Samhälleliga attityder och gruppens nationella målsättningar
Mesonivå <i>Lokala regleringar och tillämpningar</i>	Lokala anpassningar som styr språk-marknaden och inläringen av språket i relation till språk- och skolpolitik	Tillfälle till offentligt bruk av språket på lokal nivå; bruk av språket inom gruppen utanför hemmet	Lokalt stöttad vilja att använda minoritetsspråket, offentligt och inom gruppen, med nätverk
Mikronivå <i>Individuellt beteende</i>	Individuell verklig eller upplevd kompetens som reflekterar politiken	Individuella tillfällen och bruk i relation till omgivningens direkta reaktioner och förväntningar	Aktiv vilja att använda och bruk av språket i interaktion inom den privata närmiljön

I matrisen ses *kapaciteten att lära sig* som en konsekvens av individens språkliga förmåga och möjlighet att kunna använda sitt språk dels genom formell skolgång, dels genom möjlighet att informellt tillägna sig språket i närmiljön. Här återspeglas alltså ”samhällets potential att uppfylla språkliga behov och målsättningar på makro- och mesonivå”. När det gäller *tillfällen att använda* ett språk kan dessa ”skapas genom att utveckla arenor där språket är naturligt, förväntat och välkommet”. *Viljan att använda* ett språk i sin tur är mer knuten till den enskilda ”individens beredskap att investera i inläring och användning av språket” (Lainio & Pesonen 2021, s. 48–49, vår kursivering).

Med inspiration av Grin och Lainio & Pesonen återvänder vi till de sex redan nämnda studierna för att särskilt fokusera på mesonivån, det vill säga gruppnivån, och revitaliserande initiativ när det gäller romani chib tagna av romer under den aktuella tidsperioden. Skälet till valet av ett fokus på mesonivån, fritt efter Lainio & Pesonen (2021) enligt tabell 2, beror på att vi menar att även om det också varierar mellan olika romska grupper så har romska organisationer på en mer samhällsövergripande makronivå fortfarande ett mindre inflytande. Orsakerna till detta kan dels bero på majoritetssamhällets bristande tilltro till minoritetens förmåga, dels på att minoriteten fortfarande organisatoriskt är under uppbyggnad enligt de krav och villkor som majoritetssamhällets ställer (se tex Kenrick 1998; Rodell Olgaç 2009; SOU 2010:55; Ds 2014:18).¹⁸ På mikronivå saknas oss veterligt studier av mikrobiografier i romska sammanhang för att kunna göra en mer systematisk analys av språksituationen för romani chib på individnivå i en svensk kontext.

Tabell 2. Samverkande faktorer för bevarande och revitalisering av minoritetsspråket romani chib på gruppnivå¹⁹

Möjlighet att lära sig, tillfälle och vilja att använda ett språk: COD	Capacity (C) kompetens / lära sig	Opportunity (O) tillfälle att använda	Desire (D) vilja att använda
Mesonivå/Gruppnivå	Kompetens och förmåga att lära sig romani chib	Tillfälle och en trygg miljö att använda romani chib	Vilja att kunna och möjlighet att använda romani chib

¹⁸ Lauritzen, Selling & Stenroos (2022) pekar även på problemet att när romsk representation behövs, krävs oftast representation från en förening, inte alltid personens kompetens. Detta kan innebära att föreningar eller organisationer ibland skapas i all hast utan ordentligt underlag. Även när romer bjuds in att delta i referensgrupper eller samråd är det vanligt att besluten redan är fattade i förväg och samrådet reduceras till ren information. Reell makt och inflytande av romer själva i frågor som rör minoriteten saknas fortfarande i hög grad.

¹⁹ Fritt efter Lainio & Pesonen (2021, s. 50).

Material och metoder

Av de sex nämnda studierna (se sammanställning nedan) består de tre första främst av utvärderingar av praxisnära verksamheter eller projekt oftast initierade av romer, riktade till romer och ledda av romer, i vissa fall i samarbete med andra organisationer eller med kommunala verksamheter. De efterföljande tre studierna har fokus på bland annat modersmålet i skol- och utbildningssammanhang och utgjorde initiativ inom ramen för Strategin för romsk inkludering som inleddes 2012. Av dessa utgörs studie 4 av en kartläggning av skolsituationen för romska barn och ungdomar i de fem pilotkommuner²⁰ vilka ingick i Romastrategins inledande skede. Studie 5 och 6 rör två uppdragsutbildningar på högskolenivå, dels för romska brobyggare med inriktning mot skolan, dels rörande kompetensutveckling av obehöriga modersmåls lärare i romani chib. Studie 4–6 är samtliga utvecklade och genomförda under gemensam romsk och icke-romsk ledning.

Sammanställning av de sex studierna

Studie 1

Projekt: Utvärdering av romsk skolverksamhet i Stockholms stad 1993–2006

Pågick: Vårterminen 2005–vårterminen 2006

Metod och material: Deltagande observationer, intervjuer, informella samtal

Uppdragsgivare/Finansiär: Stadsdelsnämnd/Kompetensfonden Stockholms stad

Studie 2

Projekt: Uppföljning av Allmänna arvsfondens 27 romska projekt 1996–2009

Pågick: November 2008–november 2009

Metod och material: Dokumentstudier²¹, intervjuer med 19 av projektledarna och med flera deltagare

Uppdragsgivare/Finansiär: Allmänna arvsfonden

²⁰ De fem första pilotkommunerna utgjordes av Luleå, Linköping, Göteborg, Helsingborg och Malmö.

²¹ Det samlade textmaterialet bestod av föreningarnas ansökningshandlingar, avrapporteringar, korrespondens mellan projektansvariga och Arvsfonden, ekonomiska redovisningar, informationsmaterial, broschyrer, pressklipp och CD-skivor samt projektens egna utvärderingar av avslutade projekt, ibland även externa utvärderingar av enskilda projekt.

Studie 3

Projekt: Utvärdering av Språkrådets (Isof) språkvårdande insatser och revitaliseringsarbete i romani chib 2007–2012 (två språkvårdares arbete) och 14 romska projekt 2010–2011. Endast de 14 projekten analyseras i denna artikel.

Pågick: Våren 2012–februari 2013

Metod och material: Dokumentstudier²², intervjuer med två språkvårdare och en koordinator, intervjuer med tio projektansvariga och några projektdeltagare, fördjupade studier av tre projekt

Uppdragsgivare/Finansiär: Institutet för språk och folkminnen

Studie 4

Projekt: Kartläggning av skolsituationen för romska barn och ungdomar i fem pilotkommuner under Romastrategins inledande skede

Pågick: Hösten 2012–februari 2013

Metod och material: Dokumentstudier rörande de fem pilotkommunernas arbete med romska frågor²³, intervjuer med samordnare/projekt-ledare, romska och icke-romska lärare/pedagoger, romska brobyggare, föräldrar och elever (totalt 81 intervjuade varav majoriteten romer)

Uppdragsgivare/Finansiär: Skolverket

Studie 5

Projekt: Fördjupad slutrapport rörande Romsk brobyggartutbildning med inriktning mot skolan (uppdragsutbildning på högskola), 2012–2015 (två sammanslagna grupper)

Pågick: Hösten 2012–2015

Metod och material: Anonyma kursutvärderingar varje termin, studiebesök tillsammans med deltagarna, informella samtal med deltagarna samt två dokumentärfilmer om utbildningen som inkluderar intervjuer med deltagare (Pozo & Berggren 2013, 2015)

Uppdragsgivare/Finansiär: Skolverket

²²Dokumentationen bestod av ansökningshandlingar, återrapporteringar och redovisningar till Språkrådet, i enstaka fall även projektens egna utvärderingar samt producerat material av projektet som exempelvis publikationer.

²³ Kommunernas projektplaner i ansökan om att bli pilotkommuner 2012–2015 samt tillgängliga dokument rörande romers skolsituation sedan år 2000 i respektive kommun.

Studie 6

Projekt: Fördjupad analys rörande kompetensutveckling av modersmållärare i romani chib (uppdragsutbildning på högskola), 2015–2017

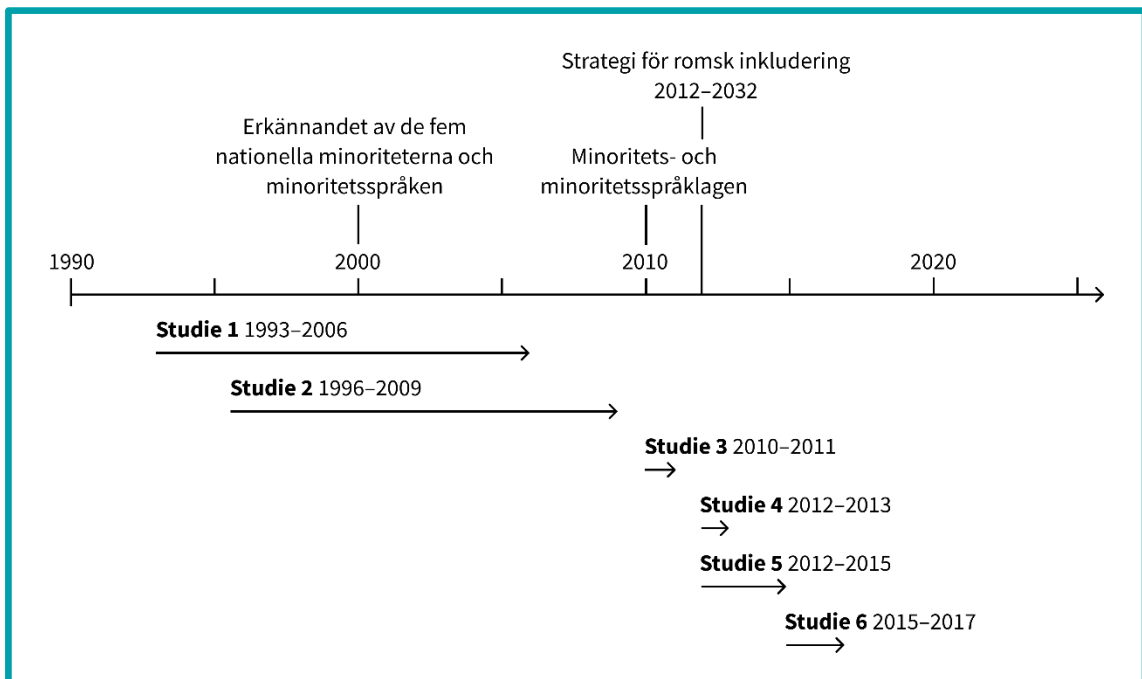
Pågick: Hösten 2015–2017

Metod och material: Anonyma kursutvärderingar varje termin, gruppuppgifter i samband med två vetenskapliga konferenser i romska studier och romani chib, informella samtal och diskussioner med deltagarna och lärare emellan, en sammanfattande dokumentärfilm om utbildningen inklusive intervjuer med deltagare (Pozo & Berggren 2018)

Uppdragsgivare/Finansiär: Skolverket

Tidsperioder för de sex studierna

De sex studierna täcker en period på nästan 25 år, från cirka 1993 till och med 2017 (se figur 2). Studie 1 och Studie 2 sträcker sig över tidsperioden både före och efter erkännandet av romer som en av de fem nationella minoriteterna år 2000, medan Studie 3 inleddes samma år som minoritetslagen²⁴ tillkom 2010. Studie 4 och Studie 5 tillkom båda i samband med lanseringen av Strategin för romsk inkludering år 2012, medan Studie 6 startade hösten 2015.

Figur 2. Tidsperiod analyserad i respektive studie.

²⁴ Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk

Förmåga, tillfälle och vilja – analys och diskussion

De sex studierna presenteras kort nedan och analyseras med fokus på faktorer relaterade till *kompetens och förmåga att lära sig, tillfälle och en trygg miljö för att använda samt vilja att kunna använda romani chib* (se tabell 2). För material, metoder och uppdragsgivare i respektive studie hänvisas till sammanställningen i avsnittet Material och metoder.

Studie 1

Roma Kulturklass tillkom i början av 1990-talet i en kommunal grundskola i södra Storstockholm i ett område där främst kelderashromer tidigare bott i läger innan de i slutet av 1960-talet fick möjlighet att flytta in i lägenheter i närheten och barnen börja skolan. Redan sedan mitten av 1980-talet deltog många av de romska familjernas barn i modersmålsundervisningen i romani chib i skolan. Modersmålsundervisningen ledde senare till att Roma Kulturklass startades 1993 på initiativ av romska föräldrar i samarbete med skolledningen och de två redan verksamma romska modersmåls lärarna på skolan. Ytterst ansvarig för klassen var den kommunala huvudmannen.

Roma Kulturklass omfattade en F–9 klass som hade mellan 15 och 30 romska elever, främst talare av varieteterna kelderash och lovvara samt inledningsvis även elever från finska kaalegruppen. Undervisningen följde gällande läroplan och hade romsk profil samt leddes av tre romska lärare och en romsk lärarassistent, varav två med mångårig erfarenhet som modersmåls lärare på den aktuella skolan.²⁵ Efter hand tillkom också flera äldre elever från andra skolor i Stockholmsområdet, där de tidigare ofta misslyckats med sin skolgång, och upplevt sig diskriminerade och missförstådda. Denna åldersblandade klass med dels yngre elever som följde undervisningen enligt respektive årskurs, dels äldre elever som kommit till klassen med stora kunskapsluckor från tidigare årkurser i andra skolor, innebar en komplex pedagogisk undervisningssituation för lärarna.

Utvärderingen *Föräldrasamarbete, tvåspråkighet och kulturell revitalisering i Roma Kulturklass* (Rodell Olgaç 2006b) som Studie 1 utgår från, inriktades på samarbetet mellan lärarna och de romska hemmen kring barnens skolgång. I fokus stod även arbetet med elevernas tvåspråkiga utveckling och litteracitet, det vill säga läs- och skrivutveckling, samt konsekvenser av erkännandet av romer som nationell minoritet.

²⁵ År 2010 erhöll de tre lärarna efter genomgången lärarutbildning Lärarexamen med inriktning mot förskola, förskoleklass och grundskolans tidigare år. Två av dem tog senare också magisterexamen i pedagogik. Lärarassistenten deltog senare i den brobyggarutbildning som startade 2012 (se studie 5) samt kompetensutvecklingen av modersmåls lärare i romani chib 2015–2017 (se studie 6).

Kapitlet *Nya perspektiv på romska barns skolgång* (Rodell Olgaç, Demetri & Dimiter-Taikon 2010) vidareutvecklar analysen av det didaktiska arbetet i klassen, särskilt hur språklig och kulturell revitalisering integreras i ämnena matematik och naturkunskap.

Muntliga berättartraditioner

Att den muntliga litteraturen fortfarande spelar en överordnad roll i många romska sammanhang (jfr Acton & Dalphinis 2000; Kyuchukov 2002; Belton 2005; Halwachs et al. 2013) innebar i klassen att traditionella romska muntliga berättartraditioner integrerades i undervisningen i litteracitet. Elevernas förtrogenhet med den rika romska sago- och berättartraditionen användes av lärarna för att skapa en bro till en skriftspråklig tradition. Utgångspunkt togs i romska sagor på olika varieteter. Klassen dominerades oftast av kelderash- och lovaravarieteterna, vilka båda skiljer sig avsevärt från exempelvis arlivarieteten, som talades av de då många nyanlända romerna som flytt till Sverige från krigen i forna Jugoslavien. Klassen hade vid utvärderingens genomförande ett samarbetsprojekt med en modersmåls lärare med arlitalande elever. Studiebesök och lektioner i varandras klasser ingick i samarbetet. En sådan lektion kunde exempelvis inledas med att en saga lästes på arli. Ord och formuleringar diskuterades och jämfördes samt översattes sedan såväl muntligt som skriftligt till kelderashvarieteten och vice versa.

Andra sätt att arbeta med modersmålet kunde bestå av samtal om romska ordspråk och talesätt och deras motsvarighet på svenska samt innebörden av dessa (jfr Demetri & Dimiter-Taikon 2002). Även de många lånorden i svenskan med ursprung i romani uppmärksammades (jfr Carling 2005). Flerspråkigheten var också avsevärd bland eleverna, där en del av dem tidigare hade bott i eller hade släktingar i andra länder. Dessa flerspråkiga kompetenser bland eleverna uppmuntrades av lärarna, som ofta fångade upp elevernas förmågor och integrerade dem i undervisningen, i till exempel ämnet samhällskunskap. De många samtalen om språk bidrog tillsammans med den vänliga och familjära stämningen till att eleverna gärna skämtade och lekte med ord och språk på ett kreativt sätt och på så sätt använde sina olika språkliga resurser. Kreativ lekfullhet med språk är något som också uppmärksammats i forskning som vanligt förekommande i flerspråkiga klassrum och bland flerspråkiga familjer och som bidrar till att utveckla den metalingvistiska medvetenheten och förmågan att tala om språk (Åhlund & Aronson 2015; Johnsen 2022).

Även föräldrar och anhöriga som ofta besökte klassen bidrog i diskussioner och kom med egna exempel på äldre ord på olika varieteter och med förslag på nybildningar på moderna företeelser. Vid ett tillfälle hade diskussionen i klassen handlat om vilket ord som skulle passa för ordet "ubåt". Dagen därpå kom en mamma inrusande i klassrummet och berättade entusiastiskt att hon kommit på ett ord, nämligen 'telašodo', vilket bokstavligen betyder "under båten". Exemplet illustrerar hur samtalen om språk i skolan kunde fortsätta ända in i hemmen och den metalingvistiska medvetenheten om språk bland såväl elever som föräldrar och anhöriga växte fram, även utanför

skolan (jfr Nieto 1999, s. 62). Dessutom gav all den dokumentation, med ibland unika bilder från den romska historien tillsammans med elevernas egna bilder och texter som fanns uppsatta på väggarna i klassens lokaler, upphov till värdefulla diskussioner och samtal. Samtalen bidrog med både information och nya kunskaper till såväl elever som föräldrar och andra besökande om klassens aktiviteter och om nya upptäckter rörande den romska historien och romani chib. Även fotografier föreställande romska författare, musiker, konstnärer och talespersoner lyftes fram som förebilder för eleverna. (Rodell Olgaç et al. 2010)

Undervisningen i matematik och naturkunskap inspirerades av etnomatematikens syn att också matematik är en kulturell produkt men att det finns gemensamma områden som återkommer i alla kulturer (jfr Bishop 1990; Jannok Nutti 2010). Många skoltermer på romani saknas fortfarande, exempelvis vissa matematiska och naturvetenskapliga begrepp. Med hjälp av ett etnomatematiskt synsätt kunde kunskaper från äldre romska traditioner inom dessa ämnesområden kopplas till skolämnen och samtidigt revitalisera kunskaper som annars gått förlorade under dagens levnadsförhållanden. Ett exempel på äldre tiders kunskaper utgjordes av den metallstav som ofta när det var åskväder placerades i mitten av den cirkel som tält och vagnar utgjorde när romer slog läger. Denna stav var tänkt att fungera som åskledare vid ett eventuellt blixtnedslag. Även inom ämnesområdet kemi användes kunskaper knutna till traditionella romska sysselsättningar bland kelderashromer, som förtenning av kopparkärl och silversmide. Då behövdes särskild kännedom om olika kemikalier och deras användningsområden och riskerna med att hantera dem. De äldre kunde namnge kemikalerna och även olika hälsosamma örter och växter som gick att använda i medicinskt syfte (Rodell Olgaç et al. 2010).

På eget initiativ följde klassens lärare forskning inom två- och flerspråkig undervisning, och utvecklade egna kontakter med internationella lingvister specialiserade på romani chib. Det var inte ovanligt att klassen besöktes av såväl forskare som romska experter från exempelvis österrikiska Universität Graz²⁶, där forskning om och undervisning i det romska språket bedrivs. Vid dessa besök bjöds även foreldrar och anhöriga in som åhörare. En av lärarna ingick dessutom i Europarådets arbetsgrupp för att utveckla den sameuropeiska kursplanen för det romska språket, *Curriculum Framework for Romani* (CFR),²⁷ och samordnade även pilotprojektet i Sverige som också utprovades i den aktuella klassen (Beijer 2008, s. 268).

²⁶ <https://www.uni-graz.at/de/>

²⁷ <https://rm.coe.int/a-curriculum-framework-for-romani-developed-in-co-operation-with-the-e/16805a2ab9>

Betydelsen av en fristad

Verksamheten i Roma Kulturklass hade flera paralleller med erfarenheter och forskning från exempelvis Storbritannien gällande "Travellers"²⁸ i skolan där man betonar betydelsen av en speciell plats, "*a sanctuary territory, a Traveller friendly space*" (Green & Stokoe 2005, s. 102), en fristad för de romska eleverna. Denna fristad hade särskilt stor betydelse för de elever som efter flera år i andra skolor kom till Roma Kulturklass. För dessa elever innebar det att de nu befann sig i en välkomnande romsk språk- och kulturmiljö inom ramen för en klass. Även den åldersintegrerade undervisningen där de äldre eleverna ofta utgjorde stöd och förebilder för de yngre eller för nya elever i klassen grundades på bekanta mönster för romska barns socialisation under uppväxten. Mönstren bidrog också till den trygghet i elevgruppen som är så avgörande för att gynna språkutveckling och lärande. Det nära samarbetet mellan lärarna och föräldrar/vårdnadshavare och deras utvidgade familjer hade också stor betydelse för att utveckla en tillit till skolan som institution där såväl barn som vuxna kunde känna sig trygga. Under verksamhetens första 10–15 år utgjordes föräldragruppen av många som själva varit illa eller misslyckats under den egna skoltiden eller hade begränsad skolgång bakom sig. Det nära samarbetet bidrog till att minska den bristande tillit som dessa och många andra romska föräldrar kände, och som fortfarande kan känna inför skolan och andra samhällsinstitutioner. Denna av historiska skäl välgrundade oro handlar om risken att barnen ska utsättas för trakasserier eller mobbning på grund av sin romska bakgrund (jfr Skolverket 2016, 2018). Sättet att arbeta så brett och inkluderande med just denna föräldra- och anhöriggrupp i klassen möjliggjorde också att dessa i högre grad kunde ta del av information, kunskaper och innehåll som klassen arbetade med. Det innebar därmed att de sannolikt också bättre kunde följa sina barns skolgång och bidra till ökad närvaro bland eleverna.

För eleverna i studie 1 utgjorde klassen en *fristad* där både elever och deras föräldrar/vårdnadshavare och släktingar kände sig välkomna och där det fanns *tillfälle och en trygg miljö* att använda romani chib, och där det ständigt pågick samtal om språk. Bland lärarna fanns också, oftast på eget initiativ, engagemang och ambitioner att hela tiden *öka kompetensen och förmågan* att utveckla kunskaperna om språket, historien, kulturen och traditionerna för att bidra till revitalisering av romani chib bland eleverna i klassen och deras familjer i utvidgad bemärkelse. Studien tyder också på att det fanns *ett intresse för och en vilja att lära sig och vidareutveckla* sitt minoritetsspråk genom den verksamhet som pågick i klassen hos såväl lärare som hos elever, föräldrar och anhöriga.²⁹

²⁸ Med "Travellers" avses grupper som Gypsy Travellers, Irish and Scottish Travellers, Fairground Travellers, Circus Travellers, New Travellers and Roma (Gypsy Travellers from Eastern Europe) (jfr Danaher, Coombes & Kiddle 2007).

²⁹ Verksamheten i Roma Kulturklass pågick fram till december 2016. Efter beslut om "omorganisation" i Utbildningsnämnden i Stockholms stad upphörde verksamheten i klassen helt 2017 och eleverna spreds

Studie 2

Studie 2, uppföljningen *Kulturell och språklig revitalisering bland romska barn och ungdomar – en väg till självorganisering. En uppföljning av Allmänna arvsfondens 27 romska projekt åren 1996–2009* (Rodell Olgaç 2009) syftade till att försöka identifiera vilka frågor rörande romska barn och ungdomar som av romer själva setts som angelägna att arbeta med. Underlaget utgjordes av de 27 projekt som mellan åren 1996–2009 beviljades medel ur Allmänna arvsfonden för olika typer av nyskapande verksamheter riktade till romska barn, ungdomar och unga vuxna. Uppföljningen handlade bland annat om att undersöka vilka frågor de olika romska föreningarna planerat att utveckla. Självfallet är det också möjligt att Allmänna arvsfondens utlysningar, intentioner och krav när det gäller projektansökningarna i viss mån kan ha påverkat den inriktning som funnits i projekten.³⁰ De aktuella Arvsfondsprojekten var med två undantag initierade av romska föreningar, där nästan hälften av projekten var ettåriga och de övriga två- eller treåriga. De var genomförda framför allt i storstäderna Stockholm och Malmö, och involverade främst grupper som arli-, kaale-, kelderash, lovara- och resanderomer. Många av projekten hade också samarbeten med olika organisationer som Vuxenskolan, Stadsmissionen, ABF och Sveriges invandrare mot narkotika (SIMON) men även med kommunal verksamhet. Uppskattningsvis var cirka 2 500 romska barn och ungdomar på olika sätt involverade i projekten under perioden 1996–2009.

Två centrala områden

När de aktuella projekten grupperades enligt teman och innehåll identifierades två centrala områden. I artikeln *Romskt föreningsarbete bland barn och ungdomar – på väg mot ett organisationskapital*³¹ (Rodell Olgaç 2012) görs en närmare analys av dessa två områden. Drygt hälften av projekten inom det första området inriktades på kulturell och språklig revitalisering samt olika former av identitetsstärkande arbete. Föreningarna genomförde omfattande informationsverksamhet och ett flertal kultur-evenemang som handlade om romernas historia, språk, kultur och traditioner som riktades till både romer och majoritetsbefolkningen. Vidare organiserade flera projekt studiebesök och kontakter med andra romska grupper. Genom att de romska ungdomarna förmedlade kunskap om den egna kulturen och om olika samhällsfrågor

ut till olika skolor i Stockholmsområdet. Många av dem har idag inte längre någon modersmålsundervisning i romani chib.

³⁰ www.arvsfonden.se

³¹ Broady (1990, s. 466) definierar organisationskapital som den tillgång som erfarenhet av rutiner som ingår i föreningsarbete som styrelseposter, dagordningar, protokoll, verksamhetsberättelser osv. kan innebära. I studien konstateras hur de aktuella föreningarna, särskilt de med fleråriga projekt, successivt erövrade de verktyg som föreningsvana innebär med de formaliteter som krävs och som utgör en tillgång i det svenska samhället.

relaterade till minoriteten ledde det enligt en av projektredovisningarna till att ungdomarna fick ”bättre självkänsla och ett ökat självförtroende”.

Det andra centrala området gällde frågor om förskola, skola, fritidsverksamhet, utbildning och föräldrasamarbete. Här bidrog flera projekt med information till föräldrar om förskolans och skolans betydelse och vikten av att skaffa sig en utbildning. Man arbetade även med läxläsning, språkkurser, föreläsningar, studiebesök och mentorship. En förening strävade efter att få fler romska föräldrar att placera sina barn i förskola. De utarbetade en broschyr på olika varieteter av romani om vad förskola innebar och vilken betydelse den skulle kunna ha för romska barn. Arbetet ledde slutligen till att en egen förskola öppnades för såväl romska som andra barn. Många av projekten hade även direkta kontakter med och aktiviteter för förskolor och skolor för att informera om den romska minoritetens historia, språk och kultur. Ett av projekten byggde på att barn från omkringliggande förskolor och skolor fick komma till föreningen och vara ”rom för en dag” och klä sig i traditionella romska kläder och ta del av romsk kultur.

I ett projekt riktat till kaaleromska ungdomar berättade en av de ansvariga att ungdomarna kände att det var viktigt med ett forum där det också fanns vuxna romer med som förebilder, ”som en röd tråd” i verksamheten. Av den anledningen hade föreningen redan från början inkluderat flera generationer på sammankomsterna. Detta bidrog också till bättre sammanhållning inom slakten, ansåg projektansvariga. ”Ungdomarna är ju som ungdomar är” och vet inte alltid riktigt hur man ska uppföra sig, vilket gjorde att man inom projektet också tog upp den romska kulturen och hur man betar sig i vardagslivet, beskrev de intervjuade. Tryggheten finns i traditionerna, berättade de intervjuade. Även sju intervjuade unga kaaleromska tonårsflickor beskrev samma känsla av utanförskap i samhället. Finska kaaleromer, särskilt kvinnor med traditionell klädsel, blir ofta mer synliga och utsatta. Dessa intervjuade kände sig inte heller välkomna eller accepterade på vanliga ungdomsgårdar. Därför menade de att det kaaleromska projektet haft stor betydelse för dem och betonade också hur viktigt det var att också ”få tänka på annat” än på skolan. Samtidigt gjorde projektet att de fick stöd för skolan eftersom projektträffarna ändå upplevdes som viktiga för att ”orka i skolan”. De ville också lära sig romani och en språkkurs var vid tidpunkten för utvärderingen planerad. En mamma berättade också hur blyg hennes dotter tidigare varit och hur hon genom kontakterna i projektet nu hade blivit mer öppen, modig och social. Mamman betonade vidare att dottern numera vågade ta egna initiativ och hur allt detta är värdefulla egenskaper när hon till exempel senare ska söka jobb.

Då flera erfarenheter i studie 2 och 3 sammanfaller sammanfattas erfarenheterna från de båda studierna efter studie 3.

Studie 3

Utvärderingsstudien *”Hela det romska Europa finns i Sverige, en möjlighet som vi nu försöker använda oss av”* - En studie av Språkrådets språkvårdande insatser och revitaliseringsarbete gällande romani chib (Rodell Olgaç 2013a) rör dels de språkvårdande insatser genomförda av de två dåvarande romska språkvårdarna på Språkrådet, Isof, åren 2007–2012, dels de 14 romska projekt som sökt och beviljats medel för revitaliseringsarbete åren 2010–2011. Här kommer dock fokus att begränsas till projekten, snarare än språkvårdsinsatserna, eftersom dessa återspeglar det romska föreningslivets initiativ till högre grad. Sex av projekten genomfördes år 2010 medan övriga åtta genomfördes under år 2011. I tre fall hade föreningar som erhöll medel 2010 fått förnyade bidrag 2011 för en fortsättning eller vidareutveckling av sina första projekt. Även här kan Språkrådets kriterier för att beviljas medel ha påverkat projektens inriktning.

En majoritet av projekten i studie 3 var även de inriktade på såväl språklig som kulturell revitalisering genom identitetsstärkande arbete i olika former, exempelvis genom studiecirklar, läxhjälp, uppvisning av olika exempel på romsk kultur och romska traditioner samt seminarieverksamhet. Dessutom producerade flera av projekten också översättningar och publikationer på olika nivåer om vitt skilda ämnen, vilket illustrerar det stora behovet av texter på romani chib för samtliga varieteter. Exempelvis förekom allt ifrån en barnbok för 3–6-åringar och en illustrerad bok om barn och sorgearbete på den romska varietetens svensk kaale, till mer systematiskt lingvistiskt arbete i två projekt gällande resanderomani. Fyra av projekten var framför allt koncentrerade på att skapa texter på eller översätta texter till romani chib, i bokform eller digitalt, bland annat genom inlästa sagor och berättelser. I ett av projekten var samtliga sagor inspelade på olika varieteter i studio med romsk musik och andra ljudeffekter för att illustrera och levandegöra sagorna. I det arbetet gjordes även vissa redigeringar och anpassningar i enlighet med variationer bland romska traditioner hos olika grupper. Efter att ljudboken var färdig upptäckte de ansvariga att barnen på eget initiativ även gärna lyssnade på andra inlästa varieteter än bara den egna.

Många olika behov

Många vitt skilda typer av aktiviteter kunde ibland förenas i ett enda projekt, vilket talar för att det finns många olika behov inom ramen för revitaliseringen av romani chib. I ett projekt arbetade man exempelvis med att uppmuntra föräldrarna att prata romani med barnen hemma. De barn som deltog i projektet skämdes enligt projektansvarig tidigare för att i skolan begära modersmålsundervisning i romani chib. Numera kände de sig friare att säga att ”jag är rom”. Vidare uppmuntrade man också ungdomarna att börja skriva på romani chib. I en studiecirkel fick de skriva sin självbiografi och om sin familj. En annan del av projektet bestod av arbete med lokal-

radion, där frågor som rör romsk kultur, historia och språk stod i fokus. Initiativet med radion tillkom för att stärka självkänslan hos ungdomarna. Projektledaren betonade att genom att kunna höra andra romska ungdomar prata på romani chib i radion fick ungdomarna en bättre identitetskänsla, en känsla av att detta också är möjligt för romer. Ett resultat av radiosändningarna blev även att några av ungdomarna började intressera sig för att arbeta med och utbilda sig inom media och journalistik.

I studie 3 finns också exempel på två omfattande projekt kring resanderomani, dels för att utveckla en studiemodell för vuxna för språkträning, dels för revitalisering av resanderomani. Inom ramen för de två projekten producerade man och nyöversatte texter. Man hade också haft kontakter med resande, *romanifolket*, i Norge. Den aktuella föreningen organiserade en språkcirkel som successivt efter deltagarnas önskemål utformades mer strukturerat. Man införskaffade litteratur om romani chib och genomförde undervisning i språket samt i romsk kultur och historia. Genom ordböcker på andra varieteter av romani chib kunde man göra jämförelser av ord mellan exempelvis norsk resanderomani, tysk sinto-romani och arli.

Det förekom också exempel på innovativa undervisningsmetoder i komplexa undervisningssituationer med både vuxna och barn, exempelvis i två projekt som rörde *romaniphe*, traditionella romska värdegrundsfrågor. Här försökte man i sitt revitaliserings- och litteracitetsarbete förena romsk muntlig tradition och litteratur med dagens digitala teknik. I just detta projekt arbetade man dessutom med två helt olika varieteter, kelderash och finsk kaale, tillsammans med det svenska och finska språket. Projektet var riktat främst till vuxna men även barnen brukade enligt projektansvarig följa med till sammankomsterna och snappade på så sätt också upp delar av kursinnehållet. Man utgick här ofta från sagor och ramsor på romani. Dessutom fick deltagarna olika hemuppgifter, som att prata med de äldre för att kunna fånga upp sagor, ramsor, ord och begrepp som kanske annars fallit helt i glömska. I projektet ville de kaaleromska kvinnorna lära sig kelderashvarietet, vilket förklarades med att det skulle kunna underlätta kontakt och gemenskap med andra romska grupper, och för att de även skulle få lära känna olika former av romaniphe som förekom inom andra grupper.³²

En revitaliserande husvagn

I ett projekt ingick en autentisk romsk kelderashusvagn av trä från 1930–1940-talet som möjliggjorde för såväl barn som unga att genom studiebesök få ytterligare kunskaper om sina mor- eller farföräldrars och släktingars historia och tidigare levnadsförhållanden. Den tidsenligt inredda trävagnen spelade en viktig roll i revitaliseringen av flera äldre romska ord som numera inte längre är i bruk. Projekt-

³² Det förekommer också att medlemmar som förlorat sitt romska språk inom den finska kaaleromska pingstväckelserörelsen vill lära sig en annan varietet, ofta kelderash, för att kunna kommunicera internationellt med romer i kyrkliga sammanhang, särskilt i pingstkyrkan (jfr Thurffjell 2013).

ansvarig, som hade egen erfarenhet av livet i husvagn och tillvaron i lägren, berättade att hon inne i vagnen bara talade romani chib. Det innebar att dra sig till minnes ord och uttryck från förr i tiden och att revitalisera det äldre romska språket. Projektansvarig beskrev hur barnen som kom på besök brukade fråga henne om vad de olika föremålen i vagnen hette på romani chib, varför inte romska barn fick gå i skolan förr i tiden och varför folk inte var snälla mot dem. Då många romska barn idag har svårt att förstå att de äldre verkligen bott i husvagn behövdes det ibland gamla fotografier för att barnen alls skulle förstå minoritetens dåtida livsvillkor. Den romska husvagnens symboliska betydelse lyftes också fram i projektet som en bekräftelse på det romska kulturarvet och som en del i det svenska kulturarvet. Husvagnen möjliggjorde för romska ungdomar att lära känna sina rötter och på så sätt också underlätta för dem att kunna leva i majoritetssamhället, menade projektansvarig. Genom att turnera runt med husvagnen till olika platser lyckades projektet även nå ut till en bredare allmänhet. Det innebar även att många icke-romer besökte vagnen och berättade att de sett liknande husvagnar under sin egen uppväxt, men på den tiden var de förbjudna av sina föräldrar att besöka dem. Nu fick de för första gången gå in i en vagn. ”Det är en upplevelse att sitta i min vagn både för dem och för oss”, berättade projektansvarig.

Sammanfattning studie 2 och studie 3

Information och rådgivning om den egna minoritetens historia, kultur och nutida situation till det omgivande samhället ingick som en viktig del i många av projekten i studie 2 och studie 3. Redan i formuleringar i de tidiga projektansökningarna förekom beskrivningar som återspeglade en medvetenhet om majoritetssamhällets okunskap om romernas historia och nutida situation. Ansökningshandlingarna inleddes därför ofta med en bakgrund där den romska historien och romska levnadsförhållanden beskrevs. Trots ojämna maktförhållanden mellan minoritet och majoritet samt den marginaliserade position som minoriteten oftast befinner sig i, pekar det med inspiration av COD-modellen på en *vilja* hos minoriteten att både söka mer kunskaper om minoritetens historia, språk och traditioner och samtidigt bidra till att öka kunskaperna om romer också i majoritetssamhället. Projekten har i sin tur erbjudit *tillfällen* för romer att mötas i en trygg miljö vilket även kan ha bidragit till att stärka romsk identitet hos många av deltagarna och en *vilja att använda* det romska språket samt öka intresset för andra varieteter. I de tidiga projekten, som genomfördes före erkännandet av romer som en av de fem nationella minoriteterna, är det dessutom tydligt att viljan att närma sig andra romska grupper framstår som angeläget tillsammans med ett växande intresse för att öka kunskapen om andra grupper och deras traditioner och varieteter av romani chib.

Studie 4

Kartläggningen ”*Mamma ska jag säga att jag är rom?*” *Romska barns och elevers skolsituation i fem pilotkommuner* (Rodell Olgaç & Dimiter-Taikon 2013), som utgör studie 4, beskriver och analyserar skolsituationen för romska barn och elever i de fem första pilotkommunerna Luleå, Linköping, Göteborg, Helsingborg och Malmö som ingick i Romastrategins inledande skede. Särskilt fokus riktas mot barnen och eleverna och huruvida de deltog i förskola och förskoleklass samt om de slutförde grundskolan med godkända betyg och därmed fick behörighet att kunna söka till gymnasieskolan.

Kartläggningen konstaterar att det vid Romastrategins inledning 2012 fortfarande förekom stora skillnader mellan de fem pilotkommunerna när det gällde tidigare arbete med romska frågor och dokumentationen av detta arbete. Det kunde handla om vilka romska grupper och varieteter som fanns representerade i kommunen samt om det fanns tillgång till modersmålsundervisning i romani chib och romska lärare, pedagoger eller annan personal. Självfallet påverkades också skillnaderna av faktorer som kommunernas olika storlekar och deras geografiska placering.

Situationen i Luleå

I Luleå kommun uppgavs det finnas en övervägande andel kaaleromer och även resande i kommunen Dessutom bland personer från olika länder på Balkan fanns det eventuellt även romska barn, totalt cirka 400–500 personer. Modersmålsundervisning i romani chib saknades men förekom på finska samt på serbiska, bosniska/kroatiska, albanska, rumänska och bulgariska. Många romska barn gick inte i förskolan och pedagogiska samtal³³ på romani chib för förskolebarnen fanns inte heller. I Luleå lyftes tankar om att romernas skolsituation hade historiska samband med den svenska statens starka assimilationspolitik som särskilt drabbat såväl samer som torne-dalingar i denna del av landet, något som fortfarande påverkade bemötandet av romer och begränsade intresset för romska frågor (jfr Muncio 1993, 2001; Lundmark 2002; Persson 2018). Arbetet med romska frågor i kommunen hade tidigare främst bedrivits av romska aktivister, men den nyligen anställda kaaleromska brobyggaren hade dock redan börjat utbilda lärare och kommunanställda i romska frågor (se studie 5 nedan). Ytterligare två brobyggare kom också att anställas under 2013–2014. Från och med 1 januari 2013 blev Luleå finskt förvaltningsområde, vilket ansågs kunna gynna de finska kaaleromerna.

³³ Pedagogiska samtal i förskolan handlar i detta fall om samtal på modersmålet som förväntas leda till språkligt lärande.

Situationen i Linköping

I Linköping uppskattades antalet romer boende i kommunen till cirka 2000 individer tillhörande grupper som arli, gurbeti, ashkali, resande och kaale. Nyanlända romer kom främst från Serbien, Kosovo och Bosnien. Bland de nyanlända dominerade varieteterna arli och gurbeti. Kommunen hade sju anställda romer inom skolan varav tre brobyggare, två modersmåls lärare och två modersmåls pedagoger. Intrycket var att kommunen särskilt satsat på modersmålsundervisningen för de romska eleverna, där alla barn i förskolan i åldrarna 4–6 år även fick pedagogiska samtal. Här fanns också önskemål om att få utvidga dessa samtal till åldrarna 1–4 år.³⁴

Situationen i Helsingborg

I Helsingborg, den tredje pilotkommunen, uppgavs det finnas cirka 200 romska barn i förskola och skola. Bland dem fanns tjeckiska, slovakiska, ungerska och polska romer samt romer från Kosovo, Bosnien och Makedonien. Uppskattningsvis utgjorde de resande över 500 personer. Sammantaget bodde det alltså mellan 1 000–1 200 romer i kommunen. Inga uppgifter om finska kaaleromer fanns att tillgå. De språkliga varieteterna uppgavs vara arli, lovara, kelderash och gurbeti. Sedan mitten av 1990-talet hade Helsingborg haft en romsk anställd i kommunen som särskilt uppmärksammat den romska skolfrågan. Nu fanns två nyanställda romska brobyggare vilka arbetade i två skolor, en skola med 18 romska elever där det dessutom fanns ytterligare några barn som inte offentligt talade om att de var romer, och en skola med 22 romska elever.³⁵

Situationen i Göteborg

I Göteborg uppskattades antalet romer till omkring 10 000 personer. Enligt Hultqvist (2014, s. 9) utgjorde kelderara (kelderash), lovara, arli, gurbeti, tjurara, kaale, rumungri, machvaia³⁶ och ashkalije de vanligaste yrkes- eller språkgrupperna i Göteborgsregionen (stavning av varieteterna enligt originaltext, jfr fotnot 3). Tidigare stödresurser för romska elever hade tagits bort av besparingsskäl men staden hade nu ambitionen att återställa och utveckla dessa resurser, i första hand i de stadsdelar där de flesta romska familjer var bosatta. Som ett led i satsningen nämndes nyanställningen av de fyra romska brobyggarna i skolan. Det nämndes även att modersmåls-

³⁴Till SCB redovisade kommunen [Linköping] i oktober 2011 att 83 elever hade rätt till undervisning i romani kelderash/lovari och att mindre än fem elever hade rätt till undervisning i kale. Av dessa undervisades 21 elever i kelderash/lovari, dock ingen i kaale. I kommunens förskoleklasser deltog sju elever som enligt uppgift hade kelderash/lovari som sitt modersmål” (Skolverket 2013, s. 6).

³⁵”Till SCB har kommunen [Helsingborg] i oktober 2011 redovisat att 83 elever hade rätt till undervisning i kelderash/lovari och att 18 elever hade rätt till undervisning i kale. Av dessa undervisades 21 elever i romani kelderash/lovari. I kommunens förskoleklasser deltog nio elever som enligt uppgift hade kelderash/lovari som modersmål” (Skolverket 2013, s. 7).

³⁶ En undergrupp till lovari uppkallad efter området Mačva i dagens Ungern (<https://en.wikipedia.org/wiki/Lovari>, 2022-08-13).

undervisningen behövde kartläggas, då endast 15 barn deltog i undervisningen i hela kommunen. På grund av kommunens storlek begränsades studien till skolor med en stor andel romska elever i ett område där framför allt romska flyktingfamiljer från kriget i forna Jugoslavien var bosatta. Sammantaget fanns det vid intervjutillfället cirka 90 romska elever i de fyra skolorna och omkring tio elever i förskolan i området.³⁷

Situationen i Malmö

I Malmö pågick vid tidpunkten för kartläggningen en omorganisation av kommunen, vilket gjorde det svårt att få överblick över arbetet i romska frågor. Antalet romer uppskattades till 8 000–10 000 romer, främst från grupperna arli, gurbeti, kelderash, lovara och romungri, men även kaalegruppen fanns representerad (Söderman & Ström 2008). Det framkom att verksamheter gällande romska frågor pågått under flera år inom såväl kommunal verksamhet som i föreningslivet. Malmö hade exempelvis både haft många av de projekt som fått medel från Allmänna arvsfonden (se studie 2) och det fanns även flera anställda romer i den kommunala organisationen. Vidare fanns det två romska centra, dels *Romskt kulturcenter*³⁸ som bedrivit verksamhet sedan 1990-talet, dels *Romskt informations- och kunskapscenter* (RIKC)³⁹ grundat 2009.

I Malmö som ju också utgjorde en av de fem pilotkommunerna var själva ansvaret för pilotprojektet koncentrerat till den verksamhet som Romskt informations- och kunskapscenter (RIKC) bedrev inom ramen för sitt kommunövergripande uppdrag att öka romers delaktighet i samhället. I RIKC:s projektplan 2013 beskrevs att drygt en tredjedel av de romska barnen i åldersgruppen 0–6 år gick i förskola. Mindre än hälften av barnen i åldrarna 7–15 år hade en fungerande skolgång och ett litet antal av ungdomarna gick i gymnasieskolan.⁴⁰ När det gällde modersmålsundervisningen i romani chib ansågs informationen om undervisningen till hemmen bristfällig och de intervjuade menade skolorna slarvade med sitt ansvar. Att modersmålsundervisningen låg utanför det ordinarie skolschemat påverkade också deltagandet negativt. Flera elever hade studiehjälp eftersom önskemålet då gick via mentor till rektor som godkände och skickade beställningen vidare till modersmålsenheten.

³⁷Till SCB har kommunen [Göteborg] i oktober 2011 redovisat att 84 elever hade rätt till undervisning i kelderash/lovari och att 32 elever hade rätt till undervisning i kale. Av dessa undervisades 26 elever i kelderash/lovari och sex elever i kale. I kommunens förskoleklasser deltog fem elever med kelderash/lovari och sju elever med kale som modersmål” (Skolverket 2013, s. 8). Uppgift om arlitalande elever finns ej angiven.

³⁸ rkcmalmo.se

³⁹ malmo.se/Romskt-informations--och-kunskapscenter.html

⁴⁰ Skolverket konstaterar att det i Malmö bör finnas ”upp emot 1000 elever med olika romsk bakgrund i grundskolan. Till SCB har kommunen i oktober 2011 redovisat att 57 elever hade rätt till undervisning i kelderash/lovari och att 55 elever hade rätt till undervisning i kale. Av dessa elever undervisades 12 elever i lovari/kelderash och nio elever i kale. I kommunens förskoleklasser deltog åtta elever med kale som modersmål” (Skolverket 2013, s. 9).

Sammanfattning av kartläggningen

När det gäller romska barns skolsituation var det framför allt den obligatoriska grundskolan som stod i fokus i intervjuerna i de fem kommunerna, särskilt den bristande närvaron som utgjorde den största frågan av alla. En del föräldrar och även barn uttryckte en rädsla för olika utredningar eller anmälningar till socialtjänsten. För de kaaleromska eleverna i en av kommunerna gick det oftast bra under de första skolåren, men i de tidiga tonåren, då de ofta bytte till mer traditionell kaaleromsk klädstil, brukade svårigheterna börja och många gav upp innan grundskolan var avslutad. De som genomförde grundskolan gjorde det ofta under tvång från föräldrarna. Om barnens frånvaro blev för stor var föräldrarna rädda att förlora dem genom tvångsomhändertagande. Mer allmänt var tendensen ändå att allt fler romska elever numera avslutade grundskolan. Gymnasieskolan däremot berördes i mindre utsträckning av de intervjuade. Från en kommun framkom dock att många romska ungdomar påbörjade sina gymnasiestudier, men hoppade av när de fyllde 18 år.

Samtidigt framhölls de då relativt nyanställda brobyggarna i skolan av såväl skolpersonal som föräldrar och elever som en mycket positiv åtgärd. På kort tid hade elevernas frånvaro minskat, i vissa fall avsevärt, och lett till ökad dialog mellan skolan och hemmen. Föräldrarna verkade också kontakta brobyggarna i allehanda frågor gällande barnen och såväl barn som föräldrar gav intryck av att använda brobyggarna som ombudsman i olika frågor. Mer romsk personal som modersmållärare, lärare i olika ämnen, lärarassistenter, brobyggare och resurspersoner var enligt kartläggningens intervjuer ett önskemål och av stor betydelse för att långsiktigt kunna förbättra de romska barnens skolsituation.

Ett behov av att höja skolpersonalens och elevernas medvetenhet och kunskap om den romska kulturen och minoriteterna fördes också fram av flera av de intervjuade. Några högstadiel elever tyckte att lärarna behövde mer kunskaper om den romska historien. Ofta fick eleverna själva redogöra för den för lärarna. Eleverna beskrev också att vissa lärare till och med använde ordet "zigenare" och inte kände till dess negativa klang. När eleverna använde ordet "rom" visste många inte heller vad ordet betydde. Intervjuer med lärarna visade att de inte alltid kände till vilka elever som var romer, något som blev ett bekymmer när brobyggarna började arbeta där och ville veta vilka elever som var romska. Från föräldrahåll framkom dock att brobyggarna gjorde att både barnen och föräldrarna själva kände sig tryggare i kontakten med skolan.

I en av kommunerna uppmärksammades särskilt frågan om posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) när det gäller de romska flyktingfamiljerna. Många av familjerna som upplevt kriget i forna Jugoslavien led fortfarande av sviterna av krig och flykt. Det tog sig bland annat uttryck i att en del mammor inte vågade lämna hemmet och att en del föräldrar dagligen kom till skolan för att se till att barnen var trygga där. Ibland uppfattades detta från skolans sida som att föräldrarna var överbeskyddande. Familjerna hade oftast inte fått stöd och hjälp för sina traumatiska upplevelser av krig

och flykt sedan ankomsten till Sverige. Många av dem som var barn under kriget var numera vuxna och hade egna barn. Det kunde innebära att minnen och trauman riskerade att överföras till nästa generation och bidra till sekundär traumatisering. Forskning visar att traumatiska upplevelser också kan påverka barns lärande och språkutveckling (jfr Raundalen & Schultz 2007; Yule, Dyregrov, Raundalen & Smith 2013) och skulle alltså i detta fall kunna medföra negativa konsekvenser även för språkutvecklingen i romani chib för dessa barn och för möjligheten till revitalisering av språket.

Återkommande i intervjuerna förekom också frågan om de elever och familjer som för säkerhets skull inte talar om att de är romer. ”Säger man inte att man är rom, kan man gå långt. Men jag vill inte att barnen ska glömma sitt [språk]. Hos oss talar vi romani hemma”, beskrev en av de intervjuade mammorna. En annan ung mamma som själv var mobbad i skolan berättade hur hennes yngsta dotter på väg till sin allra första skoldag drog henne i ärmen och frågade: ”Mamma, ska vi säga att vi är rom?” Dotterns äldre syster hade sagt att hon var ungersk.

Även om det fanns olikheter mellan de fem kommunerna konstaterar kartläggningen avslutningsvis att det på flera håll saknades tillgång till både modersmålsundervisning och modersmåls lärare, vilket tyder på en oförmåga hos kommunerna att kunna erbjuda undervisning i romani chib. Detta återspeglar även situationen för modersmålsundervisningen i romani chib nationellt där skillnaden mellan andelen berättigade och de som får undervisning i modersmålet är som störst bland romska barn bland de nationella minoriteterna (SOU 2017:91, s. 275). Även otillräckliga kunskaper bland icke-romsk personal om den romska minoriteten och dess historia samt nutida situation och livsvillkor samt variationer bland romska grupper, varieteter och traditioner framhölls var bristfällig. Föräldrarna i sin tur uttryckte dock både *vilja* och önskemål om att deras barn skulle erbjudas modersmålsundervisning, men *tillfälle* till detta saknades alltså ofta.

Studie 5

Kartläggningen i studie 4 gav en överblick över situationen i de fem pilotkommunerna Luleå, Linköping, Göteborg, Helsingborg och Malmö när det gällde romska barns och elevers skolgång. Den bidrog på så sätt även till en förförståelse för vilka behov som fanns inför planeringen av den första uppdragsutbildningen på högskolenivå för romska brobyggare med inriktning mot skolan. Studie 5 rör den slutrapport med fördjupad analys av utbildningen i vilken 15 brobyggare deltog mellan åren 2012–2015. Dessa brobyggare var anställda i fyra av pilotkommunerna förutom i Malmö. I studien med rubriken *Romsk brobyggartutbildning med inriktning mot skolan 2012–2015. Högre utbildning, social mobilitet och interkulturellt kapital* (Rodell Olgaç & Dimitër-Taikon 2016) beskrivs och analyseras utbildningen, vars syfte var att öka deltagarnas förmåga att ge stöd till förskolor, förskoleklasser och grundskolor med

barn och elever med romsk bakgrund samt till ökad samverkan mellan institutioner och vårdnadshavare. Ytterligare ett syfte var att introducera och öka intresset för högre utbildning bland romer. Utbildningen pågick i två år och utvecklades till den s.k. Södertörnmodellen.⁴¹ Modellen innebar att deltagarna läste kurser som omfattade 7,5 högskolepoäng (hp) per termin om totalt 30 hp för hela utbildningen. Varje kurstillfälle ägde rum på campus under två och en halv dag per månad. Mellan varje kurstillfälle genomförde deltagarna litteraturstudier och arbetsuppgifter.⁴² Förutsättningarna för att klara utbildningen var goda med mer undervisningstid och högre lärartäthet än vad som är vanligt för kurser av denna omfattning. Dessutom var hälften av brobyggarnas heltidstjänst avsatt för studier motsvarande 25 procent heltidsstudier (studier på kvartsfart). Den andra halvan av heltidstjänsten gällde arbete som brobyggare i skolan. Deltagarna erhöll också all kurslitteratur från utbildningen. För uppdragsutbildningar ställs samma kvalitetskrav som för ordinarie utbildningar på högskolenivå.⁴³ Deltagarna var utvalda och anställda på heltid av sina respektive kommuner, eftersom anställning krävs för deltagande i uppdragsutbildningar. Deras tidigare formella skolgång varierade. Sammantaget deltog 15 deltagare, sex kvinnor och nio män, i åldrarna 21–42 år. Deltagarna representerade varieteterna arli, kaale, kelderash och lovara. Flera hade kommit till Sverige i vuxen ålder eller hade kontakter med släkt i andra länder. De talade förutom svenska även språk som finska, makedonska, bosniska, serbiska, polska, italienska och engelska.

Utbildningens första termin fokuserade på den egna minoritetens historia i Sverige, men även på den romska Förintelsen med dess konsekvenser för minoriteten tillsammans med ökad förståelse av andra talade varieteter än just den egna. Exempelvis

⁴¹ Benämningen Södertörnmodellen tillkom eftersom utbildningen utvecklades på Södertörns högskola och för att inte sammanblandas med de utbildningar för romska brobyggare, *mediators*, som 2011 började organiseras av Europarådet i Strasbourg och European Training Programme for Romani Mediators (ROMED). ROMED:s utbildning som inte låg på högskolenivå bestod av några dagars introduktion följt av sex månaders praktik och några avslutande utbildningsdagar. Deltagarna utgjordes av både romer och icke-romer (Rus, Raykova & Leucht 2015). För en kritisk diskussion om ROMED och dess strategiska funktion som utvecklingsprogram, se Kócé (2019).

⁴² I kurserna på Södertörns högskola ingick bland annat interkulturella och forskningsbaserade perspektiv på romers och resandes historia och nutid samt variationer mellan olika romska grupper. Vidare ingick en orientering om de fyra övriga minoriteternas historia, språk och traditioner. Dessutom behandlades delar ur en ordinarie lärarutbildnings utbildningsvetenskapliga kärna (UVK) och har en stark koppling till en lärares yrkesutövning. Den omfattar 60 högskolepoäng och behandlar bland annat områden som utveckling och lärande, specialpedagogik, betyg och bedömning, vetenskapsteori och forskningsmetodik samt skolväsendets historia och organisation. Gemensamma studiebesök gjordes även i samtliga fem pilotkommuner för att studera arbetet med Romastrategin på respektive ort.

⁴³ Det är lika höga krav på kvalitet i en uppdragsutbildning som på en ordinarie högskoleutbildning. Uppdragsgivaren måste vara en juridisk person. Utbildningen kan ges till företag, organisationer eller myndigheter. Stat, landsting och kommun kan också köpa uppdragsutbildning av universitetet av t.ex. arbetsmarknadsskäl. Även utländska arbetsgivare kan köpa uppdragsutbildning från svenska högskolor och universitet. Om utbildningen är poänggivande och deltagaren klarar examinationen kan man få högskolepoäng. Om det är en utbildning som leder till examen kan man också få examensbevis. Detta gäller även för den som inte har allmän behörighet genom gymnasiebetyg (www.su.se 2022-08-17; se även Förordning 2007:424, SFS 2002:760).

innebar en examinationsuppgift relaterad till medielitteracitet och tolkning av bilder (jfr Graviz 2012) att kursdeltagarna skulle skapa en välstrukturerad Powerpoint-presentation med såväl bilder som information om romernas historia och nutida situation samt om de stora variationer som finns mellan olika romska grupper. Presentationen skulle även inkludera korrekta källhänvisningar för att kunna belägga den information som förmedlades. Den var dessutom tänkt att kunna användas av brobyggarna ute i skolor och kommuner, eftersom de ofta blev tillfrågade att ”berätta lite om romer” på personalmöten och studiedagar eller i andra kommunala sammanhang. Senare under utbildningen riktades också blicken mot barns språksocialisation och litteracitet med utgångspunkt i erfarenheter hos de fyra övriga minoriteterna. Det innebar för flera kursdeltagare upptäckten av många gemensamma erfarenheter av exempelvis språkförtryck och marginalisering i skolsammanhang bland samtliga minoriteter.

Från tveksamhet till ökad respekt

Inledningsvis beskrev brobyggarna hur de ofta mötte tveksamhet och skepsis angående sina kompetenser och förmågor i pilotkommunerna. Även deras utbildning ifrågasattes, det vill säga huruvida det verkligen var en ”riktig” högskoleutbildning. Egna initiativ från brobyggarna togs inte heller alltid väl emot. Dessutom var flera av kommunerna relativt oförberedda på vilka uppgifter som ingick i brobyggarnas uppdrag och hur de skulle integreras i de kommunala verksamheterna på bästa sätt. Fördelningen mellan arbetstid och studietid var svår att upprätthålla, eftersom det ofta fanns förväntningar på att brobyggarna skulle lösa *alla* romska frågor, även strukturella sådana. Ofta inkräktade dessa förväntningar på den avsatta studietiden.

Många av deltagarnas fleråriga erfarenhet som romska aktivister tillsammans med den ökade kompetens och kapacitet som brobyggartutbildningen bidrog med, ledde dock enligt studie 5 till en successivt ökad respekt för deltagarnas kunskaper och arbetsinsatser. Samtliga fick dessutom fasta eller fortsatta anställningar under eller efter utbildningen. I vissa fall började brobyggarna också vikariera både som modersmåls lärare och studiehandledare, ibland även som klasslärare. Flera av dem blev romska talespersoner lokalt och även nationellt. Många av dem bar dessutom på en önskan om att få fortsätta studera, gärna under liknande upplägg riktade till romer, men även på andra ordinarie utbildningar. Fem av deltagarna deltog senare i ännu en uppdragsutbildning som gällde kompetensutveckling av modersmåls lärare i romani chib (se studie 6).

Rapporten pekar på att deltagarna under utbildningens två år bidragit med ökade kunskaper om den romska minoriteten såväl i skolan som i sina respektive kommuner. Därtill kommer att deras närvaro i skolan successivt möjliggjorde en mer meningsfull tillvaro och skolgång för romska elever och ett närmare samarbete med de romska hemmen. Brobyggarna blev ofta förebilder för de romska elever som de hade kontakt med och deras närvaro ökade. Antalet elever som deltog i modersmålsundervisningen

började växa under den aktuella tidsperioden (jfr SOU 2017:91). Internationella Romadagen 8 april började uppmärksammas och firas i de skolor och kommuner där brobyggarna arbetade. Firandet började även spridas vidare till andra skolor och kommuner och brobyggarna blev alltmer pådrivande i romska frågor i sina respektive kommuner. I flera fall började de ingå i olika samrådsorgan rörande romer och de övriga nationella minoriteterna såväl lokalt som nationellt. Flera startade lokala romska föreningar och blev ännu mer aktiva i föreningslivet.

Studien tyder på att brobyggarna genom sin utbildning erhöll *tillfälle och en trygg miljö* på högskolan, där det romska språket också var välkommet. Därmed fanns det också förutsättningar för att öka deltagarnas *kompetens* och *förmåga* i romska frågor och i skolfrågor så att de skulle kunna genomföra sina uppdrag. Genom utbildningen stärktes också deltagarnas *vilja* att ytterligare att ta egna initiativ och på så sätt bidra till förbättringar kring den romska minoritetens språkutveckling och skolgång.

Studie 6

År 2013 erhöll Södertörns högskola det särskilda regeringsuppdraget att ansvara för att i samråd med den romska minoriteten utveckla en ämneslärarutbildning med inriktning mot minoritetsspråket romani chib.⁴⁴ Endast en handfull elever i landet gick då ut med gymnasiebetyg i romani chib, ett betyg som dessutom ännu inte är poänggivande vid ansökan till högskola (SOU 2017:91). Artikeln *Romska modersmåls lärare i högre utbildning – pedagogiska utmaningar och möjligheter* (Rodell Olgaç, Dimiter-Taikon & Lindqvist 2021) som utgör studie 6 belyser ytterligare en utbildnings satsning inom ramen för Romastrategin genom en kompetensutveckling av 25 obehöriga modersmåls lärare i romani chib.⁴⁵ Denna utbildning inleddes höstterminen 2015 på uppdrag av Skolverket och pågick under fem terminer till slutet av 2017, och omfattade 7,5 högskolepoäng (hp) per termin, totalt 37,5 hp. Deltagarnas anställningsförhållanden varierade i kommunerna där de främst var verksamma i grundskolan men några även i förskola eller gymnasium. Även denna utbildning genomfördes enligt Södertörnmodellens upplägg (se fotnot 41). I utbildningens innehåll ingick dels moment rörande språket romani chib och romska studier där

⁴⁴ Efter flera påtryckningar från Nätverket för högskoleutbildningar i de nationella minoritetsspråken (Nätmin), där Södertörns högskola (romani chib), Stockholms universitet (finska), Umeå universitet (samiska och meänkieli) och Lunds universitet (jiddisch) ingår, ändrades uppdraget som trädde i kraft 1 juli 2022 så att det skapades möjlighet att i lärarutbildningen för årskurserna F-3 och 4-6 inkludera modersmål och svenska som andraspråk i stället för naturvetenskap och samhällskunskap (Förordning 2021:1335).

⁴⁵ En olegitimerad lärare måste vara lämplig att undervisa och ha tillräcklig kompetens för att undervisa i ämnet. Om du inte har en legitimation kan du ändå få en tillsvidareanställning som lärare om du ska undervisa i modersmål. Detta gäller bara om det inte finns andra sökande som har legitimation, om läraren har tillräcklig kompetens och anses vara lämplig att undervisa. Man kan alltså få en anställning utan tidsbegränsning som lärare i modersmål utan att ha lärarlegitimation. Beslutet fattas av arbetsgivaren. (skolverket.se/regler-och-ansvar/lararlegitimation-och-forskollarlegitimation/regler-och-krav-for-lararlegitimation/larar--och-forskollarlegitimation-och-krav-for-att-fa-anstallning.)

exempelvis både den romska Förintelsen och frågor om antiziganism ingick, dels delar ur den utbildningsvetenskapliga kärnan i en ordinarie lärarutbildning.

Modersmåls lärarna hade alla romani chib som sitt modersmål. Hälften av deltagarna talade varieteterna arli, fyra av dem kelderash och en deltagare lovari.⁴⁶ Bland dem fanns också deltagare som angav att de dessutom behärskade romska varieteter som gurbeti, djambasko/jambasi och burgudji/burgurdzi. Övriga språk som talades i gruppen var bosniska, kroatiska och serbiska (BKS) samt makedonska och albanska. Här förekom även kunskaper i turkiska, slovakiska och polska samt italienska, tyska och engelska. Sammantaget illustrerar språkkunskaperna även i denna grupp av modersmåls lärare den flerspråkighet bland romer som Ganander uppmärksammade redan år 1780 (Fernstål & Hyllén-Cavallius 2018; se även Halwachs et al. 2013, s. 7).

Redan under utbildningens inledande kurstillfällen synliggjordes och bekräftades de många romska varieteterna som fanns representerade i gruppen. Deltagarna fick presentera en berättelse, saga, historia, dikt eller sång på en varietet efter eget val för de övriga. Igenkännande och skratt men också förvåning var några av reaktionerna. Flera deltagare konstaterade att de inte alls förstod vad en del av de övriga sa, då vissa varieteter var helt obekanta för dem. I många romska sammanhang pågår också en engagerad ortografidebatt rörande standardisering och vilka stavningsregler som ska gälla för romani chib. Inledningsvis förekom det därför bland deltagarna en förväntan att högskolan skulle ta ställning och förorda *en* viss varietet och *ett* visst enhetligt sätt att stava. Utbildningen valde i stället att fokusera på att öka den hittills existerande forskningsbaserade kunskapen om de variationer och likheter som idag finns mellan olika romska varieteter och hur språket utvecklats historiskt och orsakerna till detta (se avsnitt Romani chib i ett historiskt perspektiv). Under grupparbeten blandades deltagarna i heterogena grupper så att de olika varieteterna hela tiden möttes i olika konstellationer. Detta var särskilt viktigt eftersom arlivarieteten dominerande i gruppen. Vidare pågick dessutom ständigt informella, intensiva och engagerade diskussioner om de olika varieteterna bland deltagarna, exempelvis om skillnader och likheter mellan varieteterna och om enstaka ord och uttryck som jämfördes och analyserades.

Forskarkonferenser i romska studier och romsk lingvistik

När Södertörns högskola fick frågan om att anordna två parallella internationella forskarkonferenser i romska studier, *2016 Annual Meeting of Gypsy Lore Society (GLS) and Conference on Romani Studies* och *12th International Conference on Romani Linguistics (ICRL)*, såg vi i utbildningsledningen en möjlighet att inkludera konferensprogrammen i modersmåls lärarnas utbildning. På så sätt skulle deltagarna få tillfälle att möta internationella forskare och därmed få en inblick i vilka

⁴⁶ Under den första terminen fanns även deltagare som talade varieteterna resanderomani och finsk kaale. Tyvärr kunde dessa två deltagare av olika skäl inte fortsätta på utbildningen.

diskussioner som då pågick inom forskningsfältets olika ämnesdiscipliner. GLS är internationell organisation grundad i Storbritannien redan 1888 och som tills relativt nyligen i hög grad dominerat forskningsfältet romska studier med årliga konferenser på området.⁴⁷ Med ett förflutet av forskning *om* romer sedan slutet av 1800-talet riktas idag stark kritik mot GLS, som tidigare endast haft ett fåtal medverkande romska forskare. Trots både extern och intern kritik har GLS ännu inte gjort upp med sitt förflutna och bett om ursäkt för de skador och den antiziganism som organisationen kan ha åsamkat romer genom historien (jfr Ryder, Bogdan, Dunajeva, Junghaus, Kóczé, Rostas, Szilvási & Taba 2015; Selling 2018, 2020; Ryder 2019). ICRL i sin tur samlar lingvister inom romani chib till en internationell konferens vartannat år.⁴⁸

I de båda konferenserna deltog drygt ett hundratal forskare i romska studier och romsk lingvistik från ett tjugotal länder. Majoriteten var icke-romer, men många talade förutom engelska även romani chib och flera andra språk, vilket möjliggjorde kommunikationen med de flerspråkiga modersmållärarna. Dessa hade dessutom fått i uppgift att gruppvis välja ut några forskare och intervjua dem om deras arbete inom forskningsfältet. Intentionen var att skapa förutsättningar för diskussioner om och utmana det traditionella förhållandet mellan forskare och romer såsom det sett ut genom historien, oftast utan möjlighet till delaktighet från minoritetens sida. I grupprapporternas redovisningar sammanfattade lärarna sedan intervjuerna tillsammans med avslutande reflektioner om konferenserna. Eftersom gruppen utgjordes av modersmållärare fick språkfrågorna stor positiv uppmärksamhet, som följande utdrag ur en av grupprapporterna illustrerar:

Det var verkligen fantastiskt att se så många forskare samtidigt som arbetar med romska frågor, och då särskilt lingvister. Det inger hopp för framtiden när det gäller det romska språket. Förhoppningsvis kan de utarbeta en gemensam, standardiserad form av romani som kan användas i massmedia och andra officiella sammanhang och som gör det lättare att kommunicera med romer från andra grupper, samtidigt som de olika dialekterna fortsätter att leva vidare. (...) Det var verkligen imponerande även att höra hur bra romani de talar, vissa av dem flera dialekter, trots att de inte själva är romer. (...) Sammanfattningsvis så var det tre inspirerande och lärorika dagar, som gav oss uppdatering inom den senaste forskningen när det gäller det romska fältet. Vi fick även motivation att fortsätta vårt eget arbete, och dessutom nya kontakter från hela världen som ger oss möjlighet till framtida samarbeten.

Beskrivningar om hur läget ser ut för romer i andra länder i olika rapporter som redovisades på seminarierna, såväl positiva som negativa, engagerade gruppen att vilja arbeta vidare för att förbättra situationen för romer och utmana den gängse bilden som oftast råder, något som kommer till uttryck i citatet nedan:

⁴⁷ <https://www.gypsyloresociety.org/home>

⁴⁸ <http://romanilinguistics2020.rs>

Diskussionerna på konferenserna var väldigt givande och lärorika, vi fick höra olika tankar och idéer som kan gynna oss i vårt arbete som modersmåls lärare, brobyggare, romska aktivister etc. Vi blev imponerade av att många lingvister talade romanes. Det är alltid positivt, roligt och spännande att träffa nya människor som brinner för romska frågor, historia, kultur och språk. Att få höra hur arbetet bland romer och för romer fungerar i olika länder där det framkommer positiva och negativa rapporter, har stimulerat och utmanat oss att arbeta mot negativa rapporter.

Samtidigt förekom det också mer kritiskt reflekterande röster som i nedanstående rapports avslutande reflektioner:

Vi kände att någon annan har berövat vår identitet ifrån oss. (...) en påminnelse om att vi måste ta tag i vår egen utveckling, vara med och forma vår och våra barns framtid. (...) Vi vill vara jämlika, få ett erkännande och känna oss fria, fria att känna stoltheten och samhörigheten. Men det känns som att 'We're just not there yet'.

I gruppens reflektioner fångas de upprörda känslor som ofta kan uppstå när majoritetssamhällets forskare talar om en utsatt minoritet som gruppen själv också tillhör och där man som minoritet inte får komma till tals (jfr Battiste 2009; Drugge 2016). Gruppens upprördhet handlar också om att ännu inte ha bemästrat de akademiska verktyg som krävs för att kunna utmana den traditionella relationen mellan minoritet och forskare i tillräckligt hög grad, samt möjligheten att också själva kunna vara delaktiga i och påverka romska forskningsfrågor och forskningsprocesser. Ytterligare kritik formulerades av en annan grupp som gällde ordet "Gypsy" i organisationens namn *Gypsy Lore Society* som de upplevde vara både nedsättande och stötande:

Men vi tycker att vissa forskare under GLS inte borde använda ordet Gypsi och byta ut det till Roma, för vi romer vill inte bli kallade för zigenare eller Gypsi, enbart för det är en negativ klang som förknippas till tjuv, människor som inte vill vara med i samhället mm.

Modersmåls lärarna formulerade även tillsammans ett budskap som framfördes på konferensens avslutning med uppmaningen till medlemmar och styrelse att stryka ordet "Gypsy" i organisationens namn och i stället använda egenbeteckningen *Roma*.⁴⁹

En "riktig" högskoleutbildning?

Precis som brobyggarna mötte även modersmåls lärarna under de första terminerna tvivel bland andra lärare i de skolor där de var verksamma som undrade om moders-

⁴⁹ I Storbritannien används ibland dock begreppen Gypsy, Roma, Traveller med förkortningen GRT, där Gypsy står för inhemska romer, Roma för romer som kommit på senare år, främst från Rumänien och Bulgarien, samt Traveller för de "resande" (se t. ex. Foster & Walker 2009).

måslärarnas utbildning verkligen var en ”riktig” högskoleutbildning. Det var inte förrän en stort uppslagen artikel med rubriken *Romani chib hörs på lärosätet* publicerades i Lärarförbundets fackliga tidning *Lärarnas tidning*, med över 200 000 prenumeranter, som det skedde en förändring (Jällhag 2016, s. 18–22).⁵⁰ Artikeln, som beskriver utbildningen tillsammans med flera intervjuade modersmåslärare, bidrog till ett större intresse bland lärarnas kollegor när dessa insåg att det faktiskt handlade om en utbildning på högskolenivå med reguljära krav. Tillsammans med artikeln bidrog utbildningen enligt deltagarna till att det växte fram ett mer positivt bemötande av och en större respekt för deltagarnas kompetens bland personalen i deras respektive skolor och kommuner.

Ökad förståelse för fler varieteter

I kursutvärderingarna återkom kommentarer om de viktigaste lärdomarna från utbildningen, som i följande exempel:

Jag har lärt mig mycket och fått djupare inblick i romsk historia, och svensk skoltradition. Fått lära mig mer om olika romska dialekter. [Mött] forskare från hela världen som har forskat om romska språket. Språkets ursprung, historiska resan, låneorden från mellanöstern/Europa, de olika dialekterna, mångfalden i de olika romska varieteterna.

Det att jag har börjat att förstå andras dialekt, som jag innan inte hade en aning om.

Det romska språkets uppbyggnad, grammatik och historia, dialektala skillnader.

Deltagarnas möte med de olika varieteterna i kursen och möjligheten att kunna utveckla en förståelse av andra varieteter framhölls av deltagarna som särskilt positivt. Även den ökade kännedomen om andra romska gruppers historia och traditioner lyftes fram i utvärderingarna. Många hade kommit till Sverige i vuxen ålder och hade därför inte alltid kännedom om romernas svenska historia.

Det som var bra med kursen var att det är olika romer från hela Sverige och att man lär känna dem och deras kulturer och traditioner. Att vara deltagare i denna kurs är så spännande och lärorikt!

Jag har träffat många och olika grupper i romani chib. I framtiden behöver jag lära mig mer om olika grupper i språket.

Allt som har med romsk historia [att göra]. Språkets uppbyggnad. Romernas ursprung. Romernas historia i Sverige!

⁵⁰ 1 januari 2023 slogs Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund samman till fackförbundet Sveriges Lärare med tidningen *Vi Lärare*.

Under den femte och avslutande terminen hade modersmåslärarna i uppgift att genomföra en mindre intervju- eller enkätundersökning kring en fråga efter eget val relaterad till det romska språket eller till arbetet som modersmåslärare. Arbetet skulle redovisas i uppsatsform enligt de kriterier som gäller för vetenskapliga studier där en opponering på varandras arbeten också ingick. Flera uppsatsämnen rörde modersmålsundervisning och studiehandledning samt många i romska sammanhang obeforskade områden, som exempelvis föräldrars betydelse för barnens språkutveckling i romani chib, språkträning i förskoleklass, modersmålets betydelse för kunskapsutvecklingen i matematikämnet och vidare om användningen av diakritiska tecken eller inte i det romska skriftspråket, för att nämna några ämnen. Flera av studierna utgjorde embryon som skulle kunna vidareutvecklas till mer omfattande arbeten och forskning i syfte att fördjupa kunskaperna om romani chib och dess revitalisering i Sverige.

Studien tyder på att modersmåslärarna, i likhet med brobyggarna ovan, inom ramen för sin utbildning erhöll *tillfälle och en trygg miljö* på högskolan där det romska språket var välkommet och hade möjlighet att utvecklas. Här fick deltagarna tillfälle att utveckla *kompetens* och *förmåga* i romani chib genom exempelvis förståelsen av flera romska varieteter. Även de relevanta delarna ur den utbildningsvetenskapliga kärnan i utbildningen möjliggjorde att deltagarna kunde lämna högskolan med ett utökat utbildningskapital inom lärarprofessionen och med ytterligare formaliserad kompetens i minoritetsspråket för att i skolsammanhang kunna bidra till en ökad revitaliseringen av språket bland sina romska elever.

Sammanfattning och slutsatser

Syftet med denna artikel har varit att granska några av de romska initiativ och projekt under gemensam romsk och icke-romsk ledning som pågått från tidigt 1990-tal fram till och med 2017, med fokus på revitaliseringen av språket romani chib och förutsättningarna i skola och utbildningssystem. Med inspiration av COD-modellen (Grin 1990, 2003) och vidare genom en fri tolkning av hur modellen vidareutvecklats av Lainio & Pesonen (2021), har vi koncentrerat oss på mesonivån, det vill säga gruppnivån, och med hjälp av sex studier analyserat några språkrevitaliserande verksamheter och förutsättningar för revitalisering inom utbildningssystemet under den aktuella tidsperioden. De tre faktorer som Lainio & Pesonen pekat på, det vill säga *Kompetens/Kapacitet*, *Tillfälle* och *Vilja* att lära sig ett minoritetsspråk, utgör de nödvändiga förutsättningarna för revitalisering och utveckling av språket. Faktorerna återkommer i de sex studierna i varierande grad, även om de ibland är överlappande och svåra att särskilja.

Kompetens och förmåga att lära sig romani chib

I studierna återfinns en rad olika romska initiativ och projekt för att öka såväl *kompetensen* som *förmågan* att lära sig romani chib. Exempelvis fanns bland lärarna i studie 1 engagemang och ambitioner att ständigt öka kunskapen om det romska språket, historien, kulturen och traditionerna för att på så sätt bidra till revitaliseringen av romani chib bland eleverna och även deras anhöriga. Samtidigt bidrog samtalen om språk i klassen till en ökad *metalingvistisk medvetenhet* och *förmåga*. Likaså fanns i projekten i studie 2 och 3 ett stort antal insatser för att öka *kompetensen* i romani chib bland deltagarna. Eftersom just språket romani chib är ett underbeforskat område i Sverige (jfr Bijvoet & Fraurud 2008; Palosuo 2009), söktes även kunskaper och kompetens i andra länder och ibland bjöds även forskare och experter in i projekten. Bland brobyggarna i studie 5 och särskilt bland modersmåls lärarna i studie 6 återfanns den *flerspråkiga kompetens* som är vanlig bland vuxna romer och som är en viktig tillgång.

Tillfälle och en trygg miljö för att använda romani chib

I studierna framkommer vid upprepade tillfällen betydelsen av att som rom få befinna sig i ett sammanhang ”där språket är naturligt, förväntat och välkommet”, som Lainio & Pesonen (2021, s. 49) uttrycker det. Vikten av en trygg miljö för romska elever finns också beskriven i internationell forskning som förordar *en fristad eller fredad zon* i skolan, det vill säga en särskild plats i skolan där ingen ifrågasätter dessa elevers bakgrund och där de inte hela tiden behöver förhålla sig till omgivningens reaktioner (jfr Green & Stokoe 2005). För eleverna i studie 1 utgjorde klassen den fristad där både elever och deras familjer kände sig välkomna. Även i flera av projekten i studie 2 och studie 3 återkommer positiva kommentarer om möjligheten att få träffas i lugn och ro inom ramen för ett projekt eller en förening där man som rom kunde förvänta sig bli väl bemött. Dock visade studie 4 att det för många romska elever i skolan i de fem pilotkommunerna ofta saknades undervisning och tillfällen, och sannolikt också en trygg miljö, för att kunna använda eller utveckla sin förmåga i romani chib.

Precis som i studie 1 med den åldersblandade elevgruppen, och även i projekten i studie 2 och 3, utgjorde den utvidgade familjens mönster för socialisation och lärande ofta en trygghet för verksamheterna i projekten. Genom de *generationsöverskridande aktiviteterna* skedde också i många fall en indirekt utbildning av föräldrar och anhöriga. Många av dem, särskilt i den äldre generationen, hade fortfarande inte någon eller bara en begränsad formell skolgång och utbildning bakom sig. Det möjliggjorde också för de vuxna att ta del av information och kunskap riktad till barnen och ungdomarna på områden som språket, historien, kultur och traditioner men även andra skolrelaterade frågor. På så sätt kunde de vuxna också själva revitalisera och utveckla sitt minoritetsspråk och vidare få med sig andra kunskaper för fortsatta diskussioner och samtal med sina barn och ungdomar. Att flera

generationer kunnat följas åt kan också ha bidragit till att överbrygga eventuella generationsmotsättningar och känslan av otrygghet bland såväl barn som vuxna.

För de deltagande barnen och ungdomarna tyder de tre första studierna på att de olika verksamheterna och projekten för många också bidragit till att *stärka den romska identiteten*. Dessutom tyder studierna på att en majoritet av de vuxna var talare av romani chib som genom detta även kunde bidra till ytterligare användning av språket i aktiviteterna. Möjligen skulle man kunna hävda att samtliga de tre första studierna har inslag av den betydelse för revitalisering som enligt Fishman (1991) äldre talare har som modeller för kompetent språkbruk. Även om de äldre talarnas medverkan enligt studierna ofta var av mer informell eller spontan art i verksamheterna, innebar deras närvaro och delaktighet sannolikt ett värdefullt tillskott i revitaliseringsprocessen och för minoritetsspråkets fortlevnad.

Vilja att kunna använda romani chib

Redan när det gäller *kompetens* och *förmåga* som finns beskriven ovan underförstås även en *vilja att kunna använda romani chib*. Studie 1 tyder också på att det bland både elever och deras föräldrar och andra anhöriga fanns ett stort intresse för och en *vilja* att lära sig och vidareutveckla sitt minoritetsspråk och efter förmåga även bidra till en revitalisering av språket. Även i studie 2 och studie 3 upprepas *viljan* att lära sig romani chib, bland annat genom att frågor som rör språk, kultur och identitet samt skolfrågor varit centrala i en stor andel av projekten. Bland brobyggarna i studie 5 och modersmålslärarna i studie 6 framhölls både vilja och engagemang att med hjälp av kunskaperna från högskoleutbildningarna och tillsammans med sina tidigare erfarenheter bidra till ökade kunskaper om såväl det romska språket som den romska historien och minoritetens nutida situation, såväl i skolor som ute i respektive kommuner. Dessutom framförde brobyggarna och modersmålslärarna önskemål om att förlänga sina utbildningar med sammanhållna grupper och under liknande former som den utbildning som de deltagit i, vilket ger uttryck både för en vilja att kunna använda romani chib men samtidigt också ett behov av trygga miljöer där språket är accepterat och välkommet, även inom ramen för högre utbildning (jfr UHR 2016, 2018, 2023).

Identifierade tillgångar och resurser

Sammanfattningsvis pekar de sex studierna på några faktorer som, i tillägg till de faktorer som Lainio & Pesonen (2021) identifierat, kan gynna förutsättningarna för revitalisering av romani chib på gruppnivå (se tabell 3). En värdefull tillgång och resurs som synliggörs i studierna är alla de initiativ som tagits för att *söka nya kunskaper om och i romani chib* och på så sätt öka kompetensen inte bara för egen del som exempelvis lärare, projektansvariga eller föräldrar utan även för att kunskaperna ska komma andra till del. Den *flerspråkighet* som är allmänt förekommande hos minoriteten och som dessutom *värderas och uppmuntras* utgör ytterligare en tillgång och resurs. Intresset för språk och samtal om språk, såväl romani chib med dess många varieteter

som andra språk, främjar också den *metalingvistiska medvetenheten och förmågan* hos både barn och vuxna.

När det gäller frågan om tillfälle och en trygg miljö för att kunna använda språket spelar en *fristad eller fredad zon* en avgörande roll för att uppnå en känsla av trygghet, något som är särskilt viktigt i romska sammanhang men som fortfarande ofta saknas. Utöver denna trygghet tyder studierna på att de *generationsöverskridande aktiviteterna* som möjliggör *identitetsstärkande arbete* också gynnar revitaliseringen. Även *intresset för andra varieteter* än bara den egna och *kompetens i flera varieteter*, som är *vanligt* och betraktas som *önskvärt*, har positiv inverkan både på bevarandet och revitaliseringen av språket. Det förekommer exempelvis att man lånar ord från varandras varieteter för att öka förståelsen mellan talare. Det kan tyda på att det pågår en *harmonisering* mellan kanske främst det större varieteterna i Sverige.

Tabell 3. Samverkande faktorer för bevarande och revitalisering av minoritetsspråket romani chib på gruppnivå⁵¹

Möjlighet att lära sig, tillfälle och vilja att använda ett språk: COD	Capacity (C) kompetens/lära sig	Opportunity (O) tillfälle att använda	Desire (D) vilja att använda
Mesonivå/ Gruppnivå	Kompetens och förmåga att lära sig romani chib	Tillfälle och en trygg miljö att använda romani chib	Vilja att kunna och möjlighet att använda romani chib
Tillgångar och resurser	<i>Initiativ tas för att söka nya kunskaper om och i romani chib</i> <i>Flerspråkighet värderas och uppmuntras</i> <i>Metalingvistisk medvetenhet och förmåga</i>	<i>Fristad eller fredad zon gynnar revitalisering</i> <i>Generationsöverskridande aktiviteter en tillgång</i> <i>Möjliggör identitetsstärkande arbete och revitalisering</i>	<i>Intresse för andra varieteter frekvent</i> <i>Kompetens i flera varieteter vanligt förekommande och önskvärt</i> <i>Harmonisering mellan varieteter pågår</i>

Högre utbildning

Delegationen för romska frågor föreslog att ”lika många romska ungdomar som genomsnittet i riket ska slutföra gymnasiestudier, lika många romska ungdomar som genomsnittet i riket ska studera på högskolenivå och få högskoleexamina” (Skr 2011/12:56, s. 30). I Romastrategin nämns dock inga åtgärder när det gäller högre utbildning utan endast förskola, förskoleklass, grundskola och gymnasieskola samt vuxenutbildning och andra yrkesutbildningar som är tillgängliga för alla unga som är arbetslösa eller som hellre väljer yrkesutbildning i stället för en akademisk utbildning (Skr 2011/12:56, s. 29–43; jfr Alexiadou & Norberg 2017, s. 52). I förarbetet till den första uppdragsutbildningen för romska brobyggare med inriktning mot skolan valde högskolan

⁵¹ Fritt efter Lainio & Pesonen (2021, s. 50), med tillägg av identifierade tillgångar och resurser i de sex studierna som kan gynna revitaliseringen. Jämför tabell 1, s. 21.

ett upplägg och innehåll som skulle inkludera möjligheten att erhålla högskolepoäng efter godkända examinationer (se fotnot 43). Detta sågs också som ett potentiellt sätt att öka andelen romer med erfarenhet av högre studier. Forskning visar dessutom att de som oftast gör de största vinsterna när det gäller social mobilitet från högre utbildning är just de studenter som kommer från studieovana och marginaliserade grupper (Winkle-Wagner & Locks 2014; O’Shea, May, Stone & Delahunty 2017).⁵²

Uppdragsutbildningen för brobyggare i skolan och utbildningen för modersmåls-lärarna inkluderade båda möjlighet till högskolepoäng. Efter den första brobyggartutbildningen med inriktning mot skolan i studie 5 genomfördes ytterligare en brobyggartutbildning, nu med inriktning mot socialtjänsten och hälso- och sjukvård på uppdrag av Socialstyrelsen. Dessa två utbildningar utvärderades av Mångkulturellt centrum (Edström 2015) och Statskontoret (2016). Statskontoret rekommenderade regeringen att ge ekonomiskt stöd för utbildning och anställning av nya brobyggare samt att skapa förutsättningar för att Södertörns högskola i fortsättningen skulle erbjuda utbildning av dessa. Det innebar att två nya brobyggartutbildningar omfattande 30 högskolepoäng vardera genomfördes mellan 2016–2019, nu med sammanslaget innehåll, det vill säga inriktning mot både skola och socialtjänst. Några deltagare från de två första brobyggartutbildningarna kompletterade då sin inriktning. Sju av brobyggarna med inriktning mot skolan deltog även i kompetensutvecklingen av modersmåls lärare i romani chib (Studie 6). I slutet av sin utbildning tog modersmåls lärarna själva initiativ och formulerade ett brev riktat till Kulturdepartementet, Länsstyrelsen i Stockholms län och Skolverket med önskemål om att utbildningen skulle förlängas och organiseras på liknande sätt som den de själva genomgått. Någon återkoppling erhöles inte.

Bland såväl brobyggare som modersmåls lärare fanns ett stort intresse för fortsatta studier för att exempelvis bli behöriga lärare. Några började även delta i de fristående kurserna i kritiska romska studier på högskolan. Flera sökte på egen hand till andra utbildningar som socialpedagoger, fritidshemslärare och en av dem med tidigare studier bakom sig kom nu även in på forskartutbildningen. Fler romer började också kontakta högskolan och efterfråga utbildningar av olika slag för sig själva eller för sina barn. Uppskattningsvis har idag åtminstone cirka 80 procent av de sammanlagt drygt 50 brobyggarna och modersmåls lärarna som deltog i utbildningarna fasta eller fortsatta anställningar i sina respektive kommuner, dock inte alltid relaterade till romska frågor.

⁵² Från 2023 erbjuder Skolverket en ettårig lärarassistentutbildning på heltid på folkhögskola för romska brobyggare (skolverket.se/skolutveckling/kurser-och-utbildningar/utbildning-lararassistent-romsk-sprak--och-kulturkompetens) och Socialstyrelsen, i samarbete med Södertörns högskola, en utbildning på kvartsfart under tre terminer för romska brobyggare med koppling till socialtjänsten (socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/omraden/nationella-minoriteter/utbildning-for-brobyggare-med-romsk-sprak-och-kulturkompetens). Efter genomförda utbildningar erhålls dock endast kursintyg, inga högskolepoäng.

Slutord

De sex studierna visar att både projekten och deltagarna ofta kringgärdats av anti-ziganism i dess olika former, något som självfallet på olika sätt kan ha bromsat möjligheterna till revitaliseringen av romani chib och där såväl romska barn som vuxna ofta ”vingklipps” (jfr Lambrev 2020) när det gäller ambitioner och planer för framtiden. Det handlar exempelvis om att ofta vara försiktig med att tala om sin romska bakgrund, som när romska föräldrar inte begär modersmålsundervisning i skolan. Det handlar om svårigheter för föreningar att finna samlingslokaler där de är välkomna och har tillfälle att mötas och tala romani chib och arbeta med sina projekt. Det handlar också om att lägga mycket tid och kraft på att informera och utbilda ett ofta okunnigt omgivande samhälle om romernas historia och nutida situation genom att organisera föreläsningar och kulturevenemang av skilda slag. Det handlar även om att både brobyggare och modersmåls lärare under sina utbildningar på sina arbetsplatser och i kommunerna upplevde en mer subtil form av antiziganism där de särskilt i början av anställningarna inte fick gehör för sina initiativ och deras kompetenser förminskades. Ifrågasättandet gällande utbildningarna på högskolan som såväl brobyggarna som modersmåls lärarna ofta mötte på sina arbetsplatser, särskilt inledningsvis, tyder också på att en utbildad rom kan skapa osäkerhet och mistroende i omgivningen eller ses som ett hot. Ian Hancock uttrycker just detta i rubriken på en av sina publikationer nämligen ”*Danger! Educated Gypsy*” (Hancock 2010; se även Belton 2005).

Trots hinder tyder dock studierna på att intresset och engagemanget för revitalisering av såväl språket som kulturarvet sedan länge varit mycket stort bland romer. De resurser och tillgångar som identifierats i artikeln kan förhoppningsvis bidra till att inspirera och erbjuda vägledning för hur romer och icke-romer i samarbete med civilsamhälle och myndigheter fortsatt kan planera och organisera framtida undervisning, projekt och aktiviteter. Detta kan då leda till en ökad revitalisering av det romska språket och kulturarvet och därmed också gynna romska barns och ungdomars situation inom utbildningssystemet.

Referenser

- Acton, T. & Dalphinis, M. (2000). *Language, Blacks and Gypsies: Languages Without a Written Tradition and Their Role in Education*. London: Whiting & Birch Ltd.
- Alexiadou, N. & Norberg, A. (2017). Sweden's Double Decade for Roma Inclusion: An Examination of Education Policy in Context. *European Education*, 49:1, s. 36–55. doi: 10.1080/10564934.2017.1280342.
- Battiste, M. (red.) (2009). *Reclaiming Indigenous Vice and Vision*. Vancouver: UBC Press.
- Beijer, M. (2008). *Mest språk. Språk- och kulturkunskap i ett alltmer gränsöverskridande samhälle*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Belton, B. A. (2005). *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*. Oxford: AltaMira Press.
- Bijvoet, E. & Fraurud, K. (2008). *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007: I samarbete med Dimitri Florin, Baki Hasan och Referensgruppen för romani chib vid Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen*. Stockholm: Språkrådet.
- Bishop, A. J. (1990). Western mathematics: the secret weapon of cultural imperialism. *Race & Class*. Vol. 32, October–December 1990, No 2, s. 51–65.
- Broady, D. (2000). Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg. I: Bjerg, J. (red.), *Pedagogik*, s. 435–470. Stockholm: Liber.
- Caldaras, H. (2002). *I betraktarens ögon*. Stockholm: Prisma.
- Carling, G. (2005). *Romani i svenskan: Storstadsslang och standardspråk*. Stockholm: Carlssons.
- Carling, G., Demetri, M., Dimiter-Taikon, A., Lindell, L. & Schwartz, A. (2016). *Romer 500 år i Sverige: Språk, kultur, identitet*. Studies in Language and Culture No. 28. Linköpings universitet.
- Danaher, P., Coombes, A. & Kiddle, C. (2007). *Teaching Traveller Children maximising learning outcomes*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Demetri, M. & Dimiter-Taikon, A. (2002). *Pay Žuvindó. Romané sityarimáta hay divánóri. Vishetens brunn: Romska ordspråk och talesätt*. Stockholm: Skolverket.
- Djuve, A.B., Horgen Friberg, J., Tyldum, G. & Zhang, H. (2015). *When poverty meets affluence. Migrants from Romania on the streets of Scandinavian capitals*. Oslo: FaFo.

- Drugge, A.-L. (red.) (2016). *Ethics in Indigenous Research: Past Experiences – Future Challenges*. Vartoe – Centre for Sami Research, Umeå University.
- Ds 2014:8. *Den mörka och okända historien: Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*. Arbetsmarknadsdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) (2005). *Tredje rapporten om Sverige*. Antagen den 15 december 2004. CRI (2005)26. Strasbourg: Council of Europe.
- ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) (2012). *ECRI rapport om Sverige. (Fjärde övervakningsomgången)*. CRI (2012)46. Strasbourg: Council of Europe.
- Edström, N. (2015). Utvärdering av utbildningsinsatser för romska brobyggare inom skolan. Mångkulturellt centrum. I: *Skolverket, Slutredovisning av uppdrag som avser utbildning av brobyggare inom regeringens strategi för romsk inkludering*, A2012/1387/DISK, Bilaga 2. [Utvärdering av utbildningsinsatser för romska brobyggare inom skolan](#) (pdf) [2024-05-19]
- Eriksen, T. (1998). *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- European Commission (2023). *The European Commission decides to refer SLOVAKIA to the Court of Justice of the European Union for not sufficiently addressing discrimination against Roma children at school*. Press release 19 April 2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2249 [2024-03-01]
- Fanon, F. (1969). *Jordens fördömda*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Fernstål, L. & Hyltén-Cavallius, C. (red.) (2018). *Undersökning om de så kallade Tattare eller Zigeuner, Cingari Bohemiens. Deras härkomst, lefnadssätt, språk. m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige.? En uppsats av Christfrid Ganander 1780*. Lund: Nordic Academic Press.
- Fishman, J. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fjellgren, P. & Nord, M. (red.) (2021). *Inifrån Sápmi: Vittnesmål från stulet land*. Stockholm: Verbal förlag.
- Foster, B. & Walker, A. (2009). *Traveller Education in the Mainstream: The Litmus Test*. London: Hopscotch.
- Fraurud, K. & Hyltenstam, K. (1999). Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige. I: Hyltenstam, K. (red.), *Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsspråksperspektiv*, s. 241–298. Lund: Studentlitteratur.

- Goffman, E. (1972). *Stigma: den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Granqvist, K. (2015). Det romska språkets historia i Finland. I: Pulma, P. (red.), *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*, s. 288–303. Helsingfors och Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis.
- Graviz, A. (2012). Att lära interkulturalitet genom medier. I: Goldstein-Kyaga, K., Borgström, M. & Hübinette, T., *Den interkulturella blicken i pedagogik: Inte bara goda föresatser*, s. 101–116. Södertörn Studies in Education 2. Huddinge: Södertörns högskola.
- Green, S. & Stokoe, L. (2005). Secondary Education – Overcoming the Barriers. I: Tyler, C. (red.), *Traveller Education: accounts of good practice*, s. 91–103. Trentham Books: Stoke on Trent.
- Grin, F. (1990). The economic approach to minority languages. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 11:1-2, s. 153–173.
- Grin, F. (2003). *Language policy evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. London: Palgrave Macmillan.
- Gustafsson, I. (1971). *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*. Stockholms stads och pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningens rehabilitering, Imfo-gruppen 1971:9. Stockholm: Stockholms universitet.
- Halwachs, D., Klinge, S. & Schrammel-Leber, B. (2013). *Romani. Education, Segregation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Graz: Grazer Romani Publikationen 01.
- Halwachs, D., Schrammel-Leber, B. & Klinge, S. (2013). *Romani, Education, Segregation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Paper No. 3, RomIdent Working Papers. Graz: GLM.
- Hancock, I. (2002). *We are the Romani people: Ame sam e Rromane džene*. Interface Collection. Centre de recherches tsiganes. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Hancock, I. (2010). *Danger! Educated Gypsies: Selected Essays*. Dileep Karanth (red.) Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Hultqvist, S. (2014). *Förstudie: Om förutsättningarna för hur ett romskt informations- och kunskapscenter kan etableras i Göteborgsregionen*. Östra Göteborg, Göteborgs Stad. [Förstudie om förutsättningarna för hur ett romskt informations- och kunskapscenter kan etableras i Göteborgsregionen](#) (pdf) [2025-05-19]

- Hyltenstam, K (red.) (1999). *Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K. (2020). Språkrevitalisering i teori och praktik. Bilaga 1. *Handlingsprogram för bevarandet av de nationella minoritetsspråken*. Institutet för språk och folkminnen.
- Hyltenstam, K., Stroud, C. & Svonni, M. (1999). Språkbyte, språkbevarande, revitalisering: Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: Hyltenstam, K. (red.), *Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsspråksperspektiv*, s. 41–97. Lund: Studentlitteratur.
- Institutet för språk och folkminnen (2020). *Handlingsprogram för bevarande av de nationella minoritetsspråken finsk, jiddisch, meänkieli och romska*. Redovisning av regeringsuppdrag Ku2019/01339/CSM.
- Irvine, J.T. and Gal, S. (2000) Language Ideology and Linguistic Differentiation, in P.V. Kroskrity (ed.) *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*, s. 35–84. Santa Fe, NM: School of American Research Press.
- Jannok Nutti, Y. (2010). *Ripsteg mot spetskunskap i samisk matematik: Lärares perspektiv på transformeringsaktiviteter i samisk förskola och sameskola*. Luleå tekniska universitet.
- Johnsen (2022), R. V. (2022). "Quiero juksar en la julaftenito" – Playfulness and metalinguistic awareness in translingual family interactions. *Multilingua – Journal of Cross-cultural and interlanguage communication*, Vol. 41 Issue 1, s. 57–83
- Jällhag, L. (2017). Romani chib hörs på lärosätet. *Lärarnas tidning*, nr 17, årgång 27, 25 november-8 december 2016, s. 18–22.
- Kalander, B. (1996). *Min mor fånge Z-4517*. Gällivare kommuns folkbiblioteks skriftserie nr 2.
- Kalander, B. (2015). *Sörj inte lidandet: Välkomna livet*. Öjebyn: Berith Kalander.
- Kenrick, D. (ed.) (2006). *The Gypsies during the Second World War 3: The Final Chapter*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Kózcé, A. (2019). Illusionary Inclusion of Roma Through Intercultural Mediation. I: van Baar, H., Ivasiuc, A. & Kreide, R. (eds.), *The Securitization of the Roma in Europe*, s. 183–206. London: Palgrave Macmillan.
- KU 2005. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. Rapporter från riksdagen 2004/05:RFR3. Konstitutionsutskottet.
- Kyuchukov, H. (ed.) (2002). *New Aspects of Roma Children Education*. Studies in Romani Bilingualism Series 1. Sofia: Diversity Publications.

- Lainio, J. & Pesonen, S. (2021). "Önskar att jag hade fått hjälp att lära min son finska." Finskans öden i skenet av 2000-talets utbildnings- och minoritetspolitiska utveckling i Sverige. I: Memet Aktürk-Drake, Ellen Bijvoet, Natalia Ganuza och Anna Sahlée (red.) (tema flerspråkighet). *Språk och stil*, Ny Följd, 2021, 31:1, s. 44–74.
- Lambrev, V. (2020). 'They clip our wings': studying achievement and racialisation through a Roma perspective. *Intercultural Education*, 31:2, s. 139-156.
<https://doi.org/10.1080/14675986.2019.1702292>
- Lauritzen, S. M. & Nodeland, T. S. (2018). "What is the problem represented to be?" Two decades of research on Roma and education in Europe. *Educational Research Review* 24, s. 148–169. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.04.002>
- Lauritzen, S. M., Selling, J. & Stenroos, M. (2022). ECMI Minorities Blog. Roma as Tokens? Reference Groups and the Practice of Deciding First and Informing After. 2022-07-08. *European Centre for Minority Issues*.
<https://doi.org/10.53779/VNJJ4110>
- Lee, R. (2005). *Learn Romani. Das-dúma Rromanes*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Liégeois, J.-P. (2012). *The Council of Europe and Roma: 40 Years of Action*. Strasbourg: Council of Europe.
- Lindholm, G. A. (1995). *Vägarnas folk: de resande och deras livsvärld*. Göteborg: Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 19.
- Lundmark, L. (2002). "Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm": Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Umeå: Norrlands universitetsförlag.
- Länsstyrelsen Stockholm (2021). *Stolt men ofta otrygg. En undersökning om unga romers upplevelser av trygghet och tillgång till sina rättigheter*. Fakta 2021:12.
- Matras, Y. (2005). The classification of Romani dialects: a geographical-historical perspective. I: Schrammel, B., Halwachs, D. W. & Ambrosch, G. (eds.), *General and Applied Romani Linguistics*, s. 7–26. Munich: Lincom.
- Matras, Y. (2014). *Met Lucky people. The Story of the Romani Gypsies*. Allen Lane an imprint of Penguin Books.
- Mattlar, J. (2016). Ett folk utan land? – den nationella minoriteten romer i svenska läroböcker. I: Askeland, N. & Aamotsbakken, B. (red.), *Folk uten land? Å gi stemme og status til urfolk og nasjonale minoriteter*, s. 209–224. Kristiansand: Portal forlag.
- May, S. (2008). *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York and London: Routledge.

- Municio, I. (1993). Svensk skolpolitik under intryck av två diskurser: nationell självförståelse och demokratiskt credo. I: *Invandring forskning politik: en vänbok till Tomas Hammar*, s. 11–32. Centrum för invandringsforskning CEIFO. Stockholm: Stockholms universitet.
- Municio, I. (2001). The return of the repressed other: Linguistic minorities and the Swedish nation-state from the 1940s to the 1990s. In Westin, C. (ed.) *Racism Xenophobia and the Academic Response. European Perspectives. Proceedings from the Unica Conference on Racism and Xenophobia, Stockholm 29-21 August 1999*, s. 227–305. Stockholm: CEIFO, Stockholm University in collaboration with Unica.
- Musilová, M. (2021). *The Right to Education of Roma Girls in The Slovak Republic: Does the “Practical Woman” Educational Program Violate the Right to Education of Roma Girls in the Slovak Republic as it is Protected by International Human Rights Law?* LLM Final Thesis. Vienna: Central European University Private University.
- Nieto, Sonia (1999). *The Light in Their Eyes: Creating Multicultural Learning Communities*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Nordisk familjebok (1932–1933)*. Stockholm: Aktiebolaget Familjebokens Förlag.
- Obiero, J. O. (2010). From assessing language endangerment or vitality to creating and evaluating language revitalization programmes. *Nordic Journal of African Studies*, 19/4, s. 201–226.
- O’Shea, S., May, J., Stone, C. & Delahunty, J. (2017). *First-in-Family Students, University Experience and Family Life: Motivations, Transitions and Participation*. London Palgrave Macmillan.
- Palosuo, L. (2009). *En inventering av forskningen om romer i Sverige*. Endangered Languages and Cultures 4. Uppsala universitet.
- Persson, C. (2018). ”Då var jag som en fånge.” *Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet*. Svenska Tornedalingars Riksförbund/Tornionlaaksolaiset och Met Nuoret.
- Raundalen, M. & Schultz, J. H. (2007). *Krispedagogik – hjälp till barn och unga i kris*. Lund: Studentlitteratur.
- Regeringskansliet (2013). *Regeringens strategi för romsk inkludering 2012–2032*. Arbetsmarknadsdepartementet.
- Rodell Olgaç, C. (2006a). *Den romska minoriteten i majoritetssamhället skola: Från hot till möjlighet*. Diss. Studies in Educational Sciences 85. Stockholm: HLS Förlag.
- Rodell Olgaç, C. (2006b). *Föräldrasamarbete, tvåspråkighet och kulturell revitalisering i Roma Kulturklass*. Slutrapport. Stockholm: Kompetensfonden, Stadsledningskontoret.

- Rodell Olgaç, C. (2009). *Kulturell och språklig revitalisering bland romska barn och ungdomar – en väg till självorganisering. En uppföljning av Allmänna arvsfondens 27 romska projekt åren 1996-2009*. Stockholm: Allmänna arvsfonden.
- Rodell Olgaç, C. (2012). Romskt föreningsarbete bland barn och ungdomar – på väg mot ett organisationskapital. I: Goldstein-Kyaga, K., Borgström, M. & Hübinette, T. (red.). 2012. *Den interkulturella blicken. Inte bara goda pedagogiska avsikter*, s. 135–154. Södertörn Studies in Education 2. Huddinge: Södertörn högskola. <http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:534213/FULLTEXT01.pdf>
- Rodell Olgaç, C. (2013a). "Hela det romska Europa finns i Sverige, en möjlighet som vi nu försöker använda oss av" – En studie om Språkrådets språkvårdande insatser och revitaliseringsarbete i romani chib 2007–2012. Stockholm: Språkrådet/Institutet för språk och folkminnen.
- Rodell Olgaç, C. (2013b). Education of Roma in Sweden – an interplay between policy and practice. I: Hornberg, S. & Brüggemann, C. (Hrsg.), *Die Bildungssituation von Roma in Europa*, s. 197–213. Studien zur International und Interkulturell Vergleichenden Erziehungswissenschaft 16. Münster: Waxmann.
- Rodell Olgaç, C., Demetri, M. & Dimiter-Taikon, A. (2010). Nya perspektiv på den romska minoritetens skolgång. I: Lahdenperä, P. & Lorentz, H. (red.), *Möten i mångfaldens skola: interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar*, s. 133–155. Lund: Studentlitteratur.
- Rodell Olgaç, C. & Dimiter-Taikon, A. (2013). "Mamma, ska jag säga att jag är rom?" En kartläggning av romska barns och elevers skolsituation i fem pilotkommuner för Skolverket. Bilaga, *Skolverkets Delredovisning av regeringsuppdrag inom regeringens strategi för romsk inkludering till Länsstyrelsen*, s. 15–69. Dnr A2012/1387/DISK. <https://www.skolverket.se/getFile?file=3015> [2024-03-01]
- Rodell Olgaç, C. & Dimiter-Taikon, A. (2016). *Romsk brobygggarutbildning med inriktning mot skolan 2012-2015: Högre utbildning, social mobilitet och interkulturellt kapital*. Skolverket, Slutredovisning av uppdrag som avser utbildning av brobyggare inom regeringens strategi för romsk inkludering A2012/1387/DISK, Bilaga 3, [Romsk brobygggarutbildning med inriktning mot skolan 2012-2015](#) (pdf) [2025-05-19]
- Rodell Olgaç, C., Dimiter-Taikon, A. & Lindqvist, A. (2021). Romska modersmållärare i högre utbildning: Pedagogiska utmaningar och möjligheter. I: Gullberg, T. & Björkgren, M. (red.), *Minoritetspedagogik i Norden*, s. 149–166. Bottniska studier 7. https://www.researchgate.net/publication/350152643_Minoritetspedagogik_i_Norden_Tom_Gullberg_Marten_Bjorkgren_red

- Rohdin, L. (2022). "Svensk skola – Bara bromskloss eller minoritetspolitikens huvudmotståndare?" Minoritetspolitiskt bokslut 2022. Rapport av Lennart Rhodin på uppdrag av Sverige/finländarnas delegation. Augusti 2022. sfdelegation.se/sv/rapporter/ [2025-03-18]
- Runblom, H. (2006). *En granskning av hur etnisk tillhörighet framställs i ett urval av läroböcker*. Underlagsrapport till Skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?" Uppsala universitet. [Etnisk tillhörighet underlagsrapport](#) (pdf) [2025-03-18]
- Rus, C., Raykova, A. & Leucht, C. (2015). *Trainer's handbook*. ROMED programme: European training programme for Roma mediators. Council of Europe. [ROMED1 Trainers' Handbook.pdf](#) [2024-03-01]
- Ryder, A. R. (2019). The Game of Thrones: Power Struggles and Contestation in Romani Studies. *International Journal of Roma Studies*, 1(2), s. 120–143. <https://doi.org/10.17583/ijrs.2019.4197>
- Ryder, A, Bogdán, M, Dunajeva, K, Junghaus, T, Kóczé, A, Rövid, M, Rostas, I, Szilvási, M, & Taba, M. (2015). Nothing about us without us? Roma participation in policy making and knowledge production. *Journal of the European Roma Rights Center*, 2. Budapest: ERRC. <http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2015-nothing-about-us-without-us-roma-participation-in-policy-making-and-knowledge-production> [2024-03-01]
- Selling, J. (2013). *Svensk antiziganism: Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Sekel Bokförlag.
- Selling, J. (2018). Assessing the Historical Irresponsibility of the Gypsy Lore Society in Light of Romani Subaltern Challenges. *Critical Romani Studies*, Vol.1, No 1, s. 44–61.
- Selling, J. (2020). *Frigörelsen. Romers och resandes emancipation i Sverige och andra länder*. Stockholm: Carlssons.
- Selling, J. (2022). *Considering the Swedish Commission against Antiziganism 2014-2016: experiences, lessons learned and recommendations*. D.2.2. CHACHIPEN National Research Report on Sweden. The European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020).
- Sjögren, D. (2010). *Den säkra zonen: Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.
- Skolverket (2006). *I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Rapport 285.

- Skolverket (2013). *Delredovisning av regeringsuppdrag inom regeringens strategi för romsk inkludering*. Dnr A2012/1387/DISK.
- Skolverket (2018). *Nulägesbeskrivning av romers situation i skolan*. Rapport. Dnr: 2017:885.
- Skr 2011/12:56. *En samordnad och långsiktig strategi för romsk inkludering 2012–2032*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU 1956:43. *Zigenarfrågan*. Betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU 2010:55. *Romers Rätt - en strategi för romer i Sverige*. Betänkande av Delegationen för romska frågor. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2017:91. *Nationella minoritetsspråk i skolan: Förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Statskontoret (2016). *Utvärdering av brobyggarsatsningen inom strategin för romsk inkludering*. 2016:3.
- Söderman, E. & Ström, B. (2008). *Romers situation i Malmö. En rapport om Malmös minoritetspolitik utifrån romernas perspektiv*. Malmö: Malmö Stadskontor Avdelning för Integration och arbetsmarknad.
- Taikon, K. (1963). *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Taikon, K. (1967). *Zigenare är vi*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Takman, J. (1976). *The Gypsies of Sweden: A Socio-Medical Study*. Stockholm: LiberFörlag.
- Thurfjell, D. (2013). *Faith and Revivalism in Nordic Romani Community. Pentecostalism Among the Kaale Roma of Sweden and Finland*. London: I. B. Tauris.
- Trankell, A. & Trankell, I. (1965). *Undersökning rörande möjligheterna att underlätta de skolpliktiga zigenarbarnens skolgång*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, stencil.
- Türkçe-İngilizce Sözlüğü* (1997). Istanbul: Redhouse.
- Universitets- och högskolerådet (UHR) (2016). *Kan excellens uppnås i homogena studentgrupper? En redovisning av regeringsuppdraget att kartlägga och analysera lärosätenas arbete med breddad rekrytering och breddat deltagande*. https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2016/uhr-kan-excellens-uppnas-i-homogena-studentgrupper.pdf [2024-02-22]

- Universitets- och högskolerådet (UHR) (2018). *Vad kan den svenska högskolan göra för ungdomar från Sveriges nationella minoriteter: Intervjuer med judiska, romska, samiska, sverigefinska och tornedalska gymnasieungdomar om högskolestudier*. Rapport 2018:4.
https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2018/vad-kan-den-svenska-hogskolan-gora-for-sveriges-nationella-minoriteter.pdf [2021-11-24]
- Universitets- och högskolerådet (UHR) (2023). *Högskolestudier ur ett nationellt minoritetsperspektiv*. Rapport 2023:4.
https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2023/rapport4---hogskolestudier-ur-ett-nationellt-minoritetsperspektiv_ny.pdf [2023-11-18]
- Vuorsola, L. (2022). *"Speak your own language": On tensions regarding Finnish in Sweden*. Studia Fennica Stockholmiensia 12. Diss. Department of Slavic and Baltic Studies, Finnish, Dutch and German, Stockholm University.
- Vårstrand, M. (2020). Resandefolket - Vilka är vi? I: Selling, J., Jahanmahan, F., Lindqvist, A. & Mjøberg Lauritzen, S. (red.), *Från interkulturell pedagogik till romska studier: En festskrift för Christina Rodell Olgaç*, s. 107–117. Nässjö: Östkultur.
- Wallengren, S. & Mellgren, C. (2017). *Gatans tysta offer. En studie av socialt utsatta EU-medborgares utsatthet för brott, hatbrott och annan kränkande behandling i det offentliga rummet*. FoU rapport 2017:4. Malmö högskola. https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1410192/FULLTEXT01_2022-10-30
- Weckström, E., Kekkonen, K. & Kekkonen (2023). *"Tulee fiilis, et nää oikeesti hyväksyymikä mä oon."*: Romanilasten hyvinvoiniti ja oikeuksien toteutuminen. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2023:3. Lapsiasiavaltuutetun toimisto & lapsistrategia 2023.
- Winkle-Wagner, R. & Locks, A. M. (2014). *Diversity and Inclusion on Campus: Supporting Racially and Ethnically Underrepresented Students*. New York: Routledge.
- Yule, W., Dyregrov, A., Raundalen; M. & Smith, P. (2013). Children and war: the work of the Children and War Foundation. *European Journal of Psychotraumatology*, 4:1, s. 11–8. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v4i0.18424>
- Åhlund, A. & Aronson, K. (2015). Stylization and alignment in a L2 classroom: Multiparty work in forming a community of practice. *Language & Communication* 43 (2015), s. 11–26. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2015.03.004>

Romska initiativ och förutsättningar för revitalisering av romani chib i Sverige

Trots det stora behovet av forskning och insatser för att revitalisera romani chib – särskilt inom skol- och utbildningsområdet för romska barn och unga – har romska initiativ och egeninsatser ofta hamnat i skymundan, vilket riskerat att skapa en missvisande bild av romers engagemang i dessa frågor.

I denna artikel undersöker Christina Rodell Olgaç, Angelina Dimiter-Taikon och Anna Lindqvist sex romska projekt i Sverige som genomförts mellan 1990 och 2017. I fokus står revitalisering av språket romani chib och förutsättningarna i skola och utbildningssystem. Genom att använda Grins COD-modell som utgångspunkt i analysen av projekten identifierar författarna resurser och tillgångar som kan vara avgörande för revitalisering av romani chib. Trots olika utmaningar visar de undersökta studierna att intresset och engagemanget för revitalisering av såväl det romska språket som kulturarvet sedan lång tid tillbaka varit mycket stort bland romer. Samtidigt pekar författarna på att antiziganism fortsatt utgör ett allvarligt hinder för språklig revitalisering.

